



bilimname XLI, 2020/1, 97-129
Geliş Tarihi: 18.09.2019, Kabul Tarihi: 17.04.2020, Yayın Tarihi: 15.05.2020
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.621790>

ŞİHÂBUDDÎN EL-MERCÂNÎ VE ŞAFAĞIN KAYBOLMADIĞI BÖLGELERDE YATSİ NAMAZININ HÜKMÜ İLE İLGİLİ NAZARİYESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

© Said Ali KUDAYNETOV^a

Öz

Makale konusu, “*Şihâbuddîn el-Mercânî ve Şafağın Kaybolmadığı Bölgelerde Yatsi Namazının Hükmü ile İlgili Nazariyesinin Değerlendirilmesi*” olarak belirlenmiştir. Çalışma, klasik fıkhıta belirli bir döneme kadar tartışılmamış bir meselesinin on dokuzuncu asırda yaşamış bir müctehid alim tarafından nasıl çözümlendiğini ortaya koymaktadır. Hayatının tamamını ilim yolunda geçiren Şihâbuddîn el-Mercânî (ö. 1889) bu konuda bir eser ortaya koyarak kanaatimizce İslam dünyasında fıkıh alanında önemli bir hizmet gerçekleştirmiştir. “*Nâzûretu’l-Hakk fî Fardıyyeti’l-İşâ ve in lem Yeğibi’s-Şafak*” adını verdiği bu eser tespit edebildiğimiz kadarıyla meseleye ilişkin müstakil olarak kaleme alınmış ilk telif olup Mercânî’den önce bu meseleyi bağımsız olarak ele alıp tartışan benzer bir eser mevcut değildir. Diğer taraftan bu eser, kanaatimizce, bu meselenin tüm yönleriyle ele alındığı en kapsamlı çalışma olma özelliğini hala sürdürmektedir. Mercânî bu eserinde İslam dininin en temel ibadeti olan namaz ile ilgili birtakım hükümler ortaya koymaktadır. Bu eser, bazı Kuzey ülkelerinde gecenin kısa olması nedeniyle şafağın kaybolmamasından ötürü yatsi namazının kılınıp kılınmaması ile ilgili konu hakkındadır. Mercânî, eserinde, naklî ve aklî delilleri getirerek bu konudaki görüşlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Tataristan gibi Kuzey ülkelerinde şafağın kaybolmadığı durumlarda yatsi namazının farz oluşunu inkar edenlere karşı âdeta ilmî bir savaş açarak onların bu görüşlerinin temelsizliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Mercânî’nin kendi görüşünü savunurken bu konuda bilgi içeren Hanefî eserlerin çoğunu taradığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu eserde Hanefî kaynaklarının büyük bir kısmı ele alınıp Hanefî alimlerinin en önemli isimleri zikredilmiştir. Ayrıca Mercânî, kendisi bu konuda belirli bir döneme kadar bilgi olmadığını, konuyla ilgili ilk tartışmaların çok sonraları ortaya çıktığını söylemektedir. Mercânî sadece furû açısından değil, fıkıh usûlü açısından da kendi görüşünü savunmaya

^a Dr. Öğr., Ankara Üniversitesi, sakudaynetov@gmail.com

gayret etmektedir. Bunlarla birlikte Mercânî'nin, görüşünü temellendirmek için, tefsir, hadis, tarih alanına ilişkin eserleri de araştırma sahasına dahil ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Mercânî, Nâzûretu'l-Hakk, Yatsı Namazı, Usûlu'l-Fıkh, İctihâd.



THE EVALUATION OF THE THEORY OF SHIHÂBUDDÎN AL-MARDJÂNÎ AND THE PROVISION OF THE 'ISHAA PRAYER IN THE REGIONS WHERE DAWN IS NOT LOST

The subject of the article is determined as The Evaluation of the Theory of Shihâbuddîn al-Mardjânî and the Provision of the 'Ishaa Prayer in the Regions Where Dawn is not Lost". The study reveals how a dispute that has not yet been discussed in the classical period of Islamic jurisprudence was solved by a mujtahid scholar who lived in the nineteenth century. Shihâbuddîn al-Mardjânî, who has spent his entire life on the path of science, has produced a work on this subject and has performed an important service in the field of *fiqh* in the Islamic world. As far as we know, there is no work on this subject that discusses this issue before Mardjânî. In addition, this work is in our opinion, the most comprehensive work to address this issue in all its aspects. In this work, Mardjânî reveals a number of provisions related to prayer, the most important worship of the Islamic religion. This work had written about whether or not to perform 'ishaa prayer due to the fact that the dawn does not disappear due to the short night. In his work, Mardjânî tried to put forward his views on this subject by bringing scriptural evidence and rational evidence. In the northern countries such as Tatarstan, in cases where the dawn has not disappeared, he had started, so to speak, a scientific war against those who deny the necessity of 'ishaa prayer and tried to prove the baselessness of their views. While Mardjânî defended his view, it is understood that he scanned all Hanafî works containing information on this subject. As a matter of fact, most of the Hanafî sources are discussed in this work and the most important names of Hanafî scholars are mentioned. In addition, Mardjânî himself says that there is no information on this subject until a certain period and that the first discussions about this issue have emerged much later. Mardjânî endeavors to defend his own view not only in terms of *furû'* but also in terms of *fiqh*. In addition to these, it is understood that Mardjânî made researches in fields such as *tafsir*, *hadith* and *history*.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]



Giriş

Elinizdeki bu makale, Tataristanlı âlim, Şihâbuddîn el-Mercânî'nin (ö. 1889) şafak konusunda kaleme aldığı "*Nâzûratu'l-Hakk fî Fardiyyeti'l-'İşâ ve in lem Yeğibi's-Şafak*" adlı eserini konu edinmektedir.¹ Bu eserinde Mercânî, Tataristan başta olmak üzere Kuzey bölgelerde şafağın kaybolmaması durumunda yatsı namazının farz olup olmadığı meselesini ele almaktadır. Konu hakkındaki ihtilafları da ortadan kaldırma gayesi doğrultusunda kendisi, bu hallerde yatsı namazının kesinlikle kılınması gerektiğini açıkça ifade etmektedir. Mercânî, savunduğu yaklaşımın doğruluğunu ortaya koymak için hem naklî hem de aklî delillere başvurmuştur. İşte çalışmamız söz konusu bu delillerin sistemli olarak ortaya konulup eleştirel gözle irdelenmesini hedeflemektedir. Bu amaçla makaleye öncelikle, klasik fıkıh eserlerinde şafak meselesinin nasıl ele alındığının incelenerek başlanması uygun bulunmuştur. Bu şekilde hem okuyucuya fikhî bir zemin oluşturulmasının yanı sıra de Mercânî'nin fikhî düşünce geleneği içerisinde konumlandırılmasında kolaylık sağlanması beklenmektedir.

A. Klasik Fıkıh Eserlerinde Şafak

Namaz ibadetinin yerine getirilmesi için vakit önem arz etmekte olup bu vakitler Kitâb ve Sünnetle tayin edilmiştir.² Daha cüz'î bir konu olan şafak

¹ Mercânî, Şihâbuddîn (ö. 1307/1889), *Nâzûratu'l-Hak fî Fardiyyeti'l-'İşâ ve in lem Yeğibi's-Şafak*, Huzur Kitabevi, Kazan 2013. Çağdaş araştırmacılar Yuzeyev'in belirttiğine göre bu eser 1870 yılında basılarak, Mercânî'ye hem memleketinde hem de Müslüman Doğu'da ona şöhret getirmiştir. Onun belirttiğine göre Hindistan, Suriye ve Tunus alimleri bu esere çok büyük değer atfetmektedirler. Bu eser ortaya çıktıktan sonra din adamları arasında konuyla ilgili çok şiddetli tartışmalar yer alarak mezhep mutaassıpları tarafından Mercânî'ye karşı tarizler başlamıştır. Geniş bilgi için bkz. Aydar Niloviç Yuzeyev, *Tatarskaya religiozno-filosofskaya misl v obşemusulmanskom kontekste* (Genel Müslüman Kontekstte Tatar Dîni-Felsefi Düşünce), Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan 2002, ss. 127-129. Mercânî sadece İslam dünyasında değil Avrupa ve Amerika'da da bilinmekteydi. Geniş bilgi için bkz. Aydar Niloviç Yuzeyev, *Tatarskaya Filosofskaya Misl* (Tatar felsefi düşüncesi), Tatar Kitap Neşriyatı, Kazan 2001, s. 159. Mercânî'nin eserleri el-Farâbî, Alişir Nevâî, İbn Arabî, İbn Sînâ, İbn Teymiyye gibi alimlerin eserleri kadar şöhret kazanmıştı. Bkz. Munir Yusupov, *Şihâbuddîn el-Mercânî*, Tatar Yayın Evi, Kazan 2005, s. 96. 1887 yılında Mercânî'ye karşı olan 32 din adamı dönemin Diyanet İşleri Başkanı olan M. Sultanov'a şikayet mektubu yazarak, Mercânî'yi mütazillikle suçlayarak onun tenkit metodunun geleneksel dini anlayışa tehlike arz ettiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca makalemize konu olan eserinin yayınlanmasının yasaklanmasını talep etmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Yusupov, s. 95; Ahmet Kanlıdere, "Mercânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX/171.

² Bkz. 4. Nisâ, 103; 30. Rûm, 17-18; 2. Bakara, 238; 11. Hûd, 114; Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Sûre et-Tirmizî (ö. 279), *Sunenu't-Tirmizî ve Huve'l-Câmi'u's-Sahîh*, (Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf), Matba'atu'l-Medenî, Kâhira 1384/1964, hadis no: 149-152, 1/100-102; Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şeybânî İbn Hanbel (ö. 241), *el-Musned*, (Thk. Şu'ayb

konusunun detayları ise fıkıh kaynaklarında işlenmiştir.

Hanefî kaynaklara göre akşam namazının vakti, güneşin batmasıyla başlayıp şafağın kaybolmasına kadar devam eder. Hanefîlerin bu konudaki delili, Hz. Peygamber'den gelen şu rivayettir: "إن أول وقت المغرب حين تغيب الشمس"

"وآخره حين يغيب الشفق", "**Akşam namazı vaktinin evveli, güneş kayboluncadır.**

Sonu ise şafak kayboluncadır."³ Görüldüğü üzere şafağın kaybolması ve akabinde yatsı vaktinin girmesi hadiste açık bir biçimde ifade edilmiştir. Şafağın ne olduğu meselesi ise Hanefî âlimleri arasında ihtilafıdır. İmâm Ebû Hanîfe'ye (ö. 150) göre şafak, kızılıktan sonra meydana gelen beyazlıktır. İmâm Ebû Yûsuf (ö. 182) ve İmâm Muhammed'e (ö. 189) göre ise şafak, beyazlıktan önceki kızılıktır. İhtilaf sebebi ise İmâm Ebû Hanîfe'nin Hz. Ebû Bekir, Hz. 'Âişe ve İbn 'Abbâs'tan gelen rivayetleri temel alması, İmâm Ebû Yûsuf ve İmâm Muhammed'in ise Hz. Ömer, Hz. 'Alî ve İbn Mes'ûd'tan gelen rivayetlere dayanmalarınıdır.⁴ Cessâs (ö. 370) İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşünün daha doğru ve yerinde olduğuna dair naklî ve aklî deliller aktarmaktadır.⁵ Buradan Cessâs'ın kendisinin de Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Ayrıca Serahsî (ö. 490), İmameyn'in beyazlığı şafak olarak tayin etmenin zorluk çıkaracağı kanaatinde olduklarını aktarmıştır. Çünkü beyazlık gecenin ilk üçte birine yakın bir vakitte kaybolmaktadır.⁶ Bununla birlikte Şeybânî ve Merğînânî (ö. 593), İmâm Ebû Hanîfe'ye ait, şafağın kızılık olduğu yönünde bir görüşün de bulunduğunu nakletmektedir.⁷

Şâfi'î mezhebine göre de yatsı namazının vakti şafağın kaybolmasıyla başlar, zira kendilerine göre bu husus ümmetin icmâ'ıyla sabittir. Fakat şafak kelimesi mücmel olup şafağın kızılık mı yoksa beyazlık mı olduğu konusunda Şâfi'î âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Şâfi'î fakihlerin cumhuruna göre şafak, kızılıktır. Kızılığın kaybolmasından sonra meydana gelen sarılık da

el-Arnaût ve 'Âdil Murşid), Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1417/1997, hadis no: 7172, XII/94.

³ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805), *Kitâbu'l-Asl, el-Ma'rûf bi'l-Mebsût*, (tsh. ve tlk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî), 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût 1990/1410, I/146; Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî (ö. 490/1096), *Kitâbu'l-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1989/1409, I/144; Burhânu'd-Dîn Ebi'l-Hasan 'Alî b. Ebî Bekr el-Ferğânî el-Merğînânî (ö. 593), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, Dâru'l-Arkam, Beyrût (t.y.), I/47-48.

⁴ Serahsî, I/144-145; Merğînânî, I/48.

⁵ Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs (ö. 370), *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, (Thk. 'İsmetullâh 'Inâyetullâh Muhammed), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Dâru's-Sirâc, Beyrût, el-Medînetu'l-Munevvere 1431/2010, I/501-509.

⁶ Serahsî, I/145.

⁷ Şeybânî, I/146; Merğînânî, I/48.

yatsı namazının vaktinin girmesine engel teşkil etmemektedir.⁸ Şâfi'îlerin cumhur ulemasının bu konudaki delili Cebrâîl'in son yatsı namazını şafağın kaybolmasından sonra kılması ve Hz. Peygamber'den gelen şu rivayettir: "وقت المغرب إلى أن تذهب حمرة الشفق", "**Akşam namazın vakti şafağın kızılığının gitmesine kadardır.**"⁹

Akşam namazının vakti bağlamında şafağın neliği dışında vaktin bitiş zamanı noktasında da Şâfi'î uleması arasında ihtilaf mevcuttur. Nevevî'nin (ö. 676) belirttiği üzere, bir görüşe göre akşam namazının vakti sadece vaktin ilk dilimi iken diğer görüşe göre akşam namazının vakti, şafağın kaybolmasına kadardır. Her ne kadar Şâfi'î fakihlerin çoğunluğu akşam namazının vaktinin sadece vaktin başlangıcı olduğu görüşünü benimsese de, Şâfi'îlerden Ebû Bekr b. Huzeyme (ö. 311), Ebû Suleymân el-Hattâbî (ö. 388), Ebû Bekr el-Beyhâkî (ö. 458), Gazâlî (ö. 505), Beğavî (ö. 516), Ruyânî (ö. 502), Muzennî (ö. 264), İbn Munzir (ö. 318) bu vaktin şafağın kaybolmasına kadar sürdüğünü söylemektedirler.¹⁰ Bu, İmâm Şafi'î'nin (ö. 204) yeni görüşü olup bir rivayete göre İmâm Mâlik (ö. 179), Evzâ'î (ö. 157) ve İbnu'l-Mubârek (ö. 181) de akşam namazının vaktinin çok kısa bir zamanı olduğunu söylemektedirler. Onlara göre akşam namazının vakti abdest, ezan ve ikamet ile birlikte ortalama beş rekatlık bir namaz vaktinden ibarettir. Söz konusu vaktin bitiminde ise yatsı namazının vakti girmiş sayılmaktadır.¹¹

Mâlikîlere göre şafak kızılıktır. Bu konuda Mâlikîlerin şöyle bir Arap deyimine delil olarak başvurdukları görülmektedir: *Bu elbise şafaktan daha kızıldır.* Onlara göre kızılık sonrası oluşan sarılık fıkhi bakımdan itibar edilmez nitelikte olup¹² bu hususta Hz. Ömer'den gelen şu rivayeti esas almışlardır: "**Şafak, kızılıktır. (Kızılık) kaybolduktan sonra namaz vacip olur.**"¹³ Ayrıca Hz. Peygamberden gelen "وقت المغرب إلى أن تغيب حمرة الشفق", "**Akşam**

⁸ Ebû Zekeriyya Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî (ö. 676), *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li's-Şîrâzî*, (Thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î), Mektebetu'l-İrşâd, Cidde (b.y.), III/39, 41.

⁹ Nevevî, III/39. Hadis için bkz. Muhammed b. İsmâ'îl es-San'ânî (ö. 1182), *Subulu's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Merâm*, (Thk. Muhammed Nâsîru'd-Dîn el-Elbânî), Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 1427/2006, I/344.

¹⁰ Nevevî, III/33-34.

¹¹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 240.

¹² Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî (ö. 684), *ez-Zahîre*, (Thk. Sa'îd Arab'), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1994, II/17. Ayrıca bkz. Ebu'l-Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr (ö. 1201), *eş-Şerhu's-Sağîr 'alâ Akrebi'l-Mesâlik ilâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhira 1986, I/225-226; Muhammed b. Abdullah b. 'Alî el-Huraşî el-Mâlikî (ö. 1101), *Şerhu'l-Huraşî, 'alâ Muhtasari Seydî Halîl*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût 1427/2006, I/420; Muhammed b. Ahmed b. 'Arafa ed-Desûkî el-Mâlikî (ö. 1230), *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003, I/291.

¹³ Karâfî, II/18.

namazının vakti şafağın kızılığının kaybolmasına kadardır.¹⁴ Rivayeti de yaklaşımlarına asıl teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere Mâlikîler de, İmameyn ve Şâfi'iler gibi, şafağın kızılık olduğu görüşündedirler. Mâlikî kaynaklarında şafağın sarılık veya beyazlık olduğuna dair ise bir bilgiye rastlamadık.

Hanbelîlere göreyse yatsı namazının vakti şafağın kaybolmasıyla birlikte başlamaktadır. Bu konuda ihtilaf yoktur. Ancak onlara göre şafak, mükellefin durumuna göre ikiye ayrılmaktadır. Mükellef yolcu ise şafak kızılık, mukim ise beyazlıktır. Nitekim güneşin dağ gibi bir engelin ardında battığı durumda, dağ engelinden dolayı kızılık aslında daha kaybolmamışken, kaybolduğu kalıp kaybolduğu vehminin oluşması ihtimal dâhilindedir. Bu sebeple beyazlığın kaybolması, daha yakîn bir durum ifade etmesinden ötürü dikkate alınmıştır.¹⁵ Hanbelîler bu konuda kullandıkları bir diğer delillendirme, Hz. Peygamber yatsı namazını geciktirmesi üzerine Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'i namaza çağırarak kadınların ve çocukların da uyumuş olduklarını haber vermesidir. Bu bağlamda Hanbelîler başka hadisleri de delil olarak vermekte olup¹⁶ bu rivayetler yatsı namazı birinci şafağın kaybolması ve gecenin üçüncü kısmına kadar kılındığını göstermektedir.¹⁷ Burada geçen birinci şafak ise kızılık anlamındadır. Şu halde Hanbelîler açısından ufukun zâhir olduğu yerde kızılığın gitmesi yatsı namazının girdiğine işaret eder. Ancak ufuk, dağ gibi herhangi bir engelle kapatılıyorsa, yatsı namazı, beyazlığın kaybolmasına kadar bekletilir.¹⁸

Görüldüğü üzere dört mezhebin çoğunluğuna göre yatsı namazının vaktinin girmesine sebep olan şafak, kızılıktır. Yatsı namazının vaktinin girip girmediği konusunda vaki olan esas ihtilaf ise şafağın tamamıyla kaybolmamasıyla ilgilidir. Rusya'nın Tataristan gibi Kuzey ülkelerinde yaz

¹⁴ Karâfi, II/16. Mâlikîlerin Muslim'den rivayet ettikleri bu hadisi *Sahîh-i Muslim*'de tespit edemedik.

¹⁵ Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Ahmed İbn Kudâme (620), *el-Muğni ve's-Şerhu'l-Kebîr 'alâ Metni'l-Mukni'*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1984/1404, I/425-426; Şemsuddîn Muhammed b. Abdillâh ez-Zerkeşi el-Mısri el-Hanbelî (ö. 772), *Şerhu'z-Zerkeşi 'alâ Muhtasari'l-Hirakî*, Mektebetu'l-'Abîkân, Riyâd 1993/1413, I/475; Ebû İshâk Burhânu'd-Dîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbn Muflih el-Hanbelî (ö. 884), *el-Mubdi' Şerhu'l-Mukni'*, (Thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâ'îl eş-Şâfi'i), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1997/1418, I/304.

¹⁶ Bkz. İbn Kudâme, I/426-427. Ayrıca bkz. Muhammed b. Ahmed b. 'Abdil'azîz el-Futûhî el-Hanbelî İbnu'n-Neccâr (ö. 972), *Ma'ûnatu Uli'n-Nuhâ Şerhu'l-Muntehâ*, (Thk. Abdulmalik b. Abdillâh Dehîş), Mektebetu Dâri'l-Beyân, Dimeşk 2007/1428, I/493.

¹⁷ İbn Kudâme, I/426. Hadisin tamamı ve şerhi için bkz. Bedru'd-Dîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-'Aynî (ö. 855), *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 2009, V/92-93.

¹⁸ İbn Kudâme, I/427.

dönemlerinde şafak, sabah namazına kadar devam ederek hiçbir şekilde kaybolmamaktadır. Delillerin zahirine itibar edildiğinde yatsı namazının vakti şafağın kaybolmasıyla girmektedir. Şafak kaybolmayınca sebep gerçekleşmemiş olacağından yatsı namazının farziyetinin vuku'undan bahsedilemeyecektir. Bu konuda elimize ulaşan en kapsamlı ve detaylı kaynak ise kanaatimizce Şihâbüddîn el-Mercânî'nin "*Nâzûretu'l-Hakk fî Fardiyyeti'l-İşâ ve in lem Yeğibi's-Şafak*" adlı eseridir. Mercânî bu eserinde şafağın kaybolmamasına rağmen yatsı namazının farz oluşunu hem aklî hem de naklî delillerle ortaya koymaktadır.¹⁹

B. Mercânî'de Namaz ve Şafak Meselesi

Mercânî, şafak ile ilgili meseleleri ele aldığı eserinin asıl amacının, ümmetin tüm mükelleflerine, şafağın kaybolup olmamasına bakmaksızın, yatsı namazının farz oluşunun ispatı olduğunu söylemektedir.²⁰ Kendisi, yatsı namazının şafağın kaybolmadığı bölgelerde farz olmadığını söyleyenleri çok ağır bir şekilde eleştirerek, onları bidat ehlinde görmektedir.²¹ Çağdaş araştırmacılardan Yusupov'a göre Mercânî bu eseri sadece Kazan gibi bölgelerde yatsı namazının vucûbiyetini ispatlamak için kaleme almamıştır. Ona göre Mercânî bu eseri kendisinin temel din anlayışını ortaya koymak için yazmıştır.²² Bununla birlikte Mercânî'nin genelde ibadet, özelde ise yatsı namazının farz oluşunun şafağa bağlı olmadığı konusunda görüşlerini sert ve müdellel bir şekilde savunduğunu görmekteyiz.

Mercânî, şafağın kaybolup kaybolmamasına bakılmaksızın, yatsı namazının farz olduğu konusunda en temel delil olarak Kur'ân-ı Kerîm'i ortaya koymaktadır. Bu tavrı, kendisinin usûl-i fikh anlayışıyla ilgilidir. Ona göre şer'î deliller sırasıyla dört Kitap, sünnet, icma' ve kıyâs olmak üzere dört tanedir.²³ Zâhir naslara ve Kur'ân-ı Kerîm'in kat'î olan hükümlerine karşı gelmek ise Mercânî'ye göre küfür nedenidir. Buna örnek olarak ise, erkân-ı

¹⁹ Çağdaş araştırmacılar da tan veya şafak olaylarının İslam dininde yatsı ve imsak vaktinin belirlenmesinde büyük önemi haiz olduğunu altını çizmektedir. Geniş bilgi için bkz. Sacit Özdemir, İlhami Aşikkaya, "İmsak ve Tan Vakitlerinin Gözlemsel Yolla Tespiti", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı: II, Yıl: 2016, s. 34.

²⁰ Mercânî, *Nâzûre*, s. 299. Çağdaş araştırmacılar, Mercânî ve diğer Hanefî âlimlerinin bu görüşte olduklarına dair bilgiler vermektedirler. İbrahim Paçacı, *Akşam Namazı Vaktinin Çıkışı ve Yatsı Namazı Vaktinin Giriş ve Çıkışı*, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-V, İbadetler ve Aile Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, s. 183.

²¹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 4. Mercânî ile birlikte şafağın kaybolmadığı bölgelerde yatsı namazının farziyetini savunan A. Kursavî el-Bulgarî de "Risâle fî Beyâni Fardiyyeti Salâti'l-İşâ fî Bilâdillati lâ Yeğibu's-Şafak" adlı bir eser kaleme almıştır. Yusupov, s. 91.

²² Yusupov, s. 91.

²³ Mercânî, *Nâzûre*, s. 24.

hamse olan farzlar ile domuz eti, kan ve ölü etinin kat'î olarak haramlığını göstermektedir.²⁴

Namaz konusu için özel bir bölüm ayırarak bu konuyu tafsilatlı bir şekilde açıklamaya gayret gösteren Mercânî'ye göre namaz, İslam rükünleri arasında en kuvvetlisi ve büyüğüdür. Namaz, dinin direği ve irfanıdır.²⁵ Bununla birlikte Mercânî'nin bu bağlamda ortaya koyduğu en önemli çıkarımlarından birisi, namazın vâcib olmasındaki hakiki hikmetin, Allah'ın verdiği nimetlerden neşet ediyor olmasıdır.²⁶ Ona göre Allah vakitleri kullarına kolaylık olsun diye sebep kılmıştır. Allah'ın namazları vâcib kılmasının illeti ise gaip bir mesele olup bunu insanın akli idrak edemez. Vakit ise sadece bir belirleyici emare olarak konulmuştur. Fukahâ da vakti sebep olarak adlandırmıştır. Usûlcüler ise vakti, sebep olarak değil, ayırt edici alamet olarak görmektedir. Sebep ile alametin farkı ise sebep tesirsiz hükme götürenken alametin tesirsiz, tevakkufsuz hükme delalet eden olmasıdır. O halde vakit sadece vucûbiyetin alametidir, gerçek illet ise Allah'ın nimetleridir.²⁷

Namazsız bir yol, yanlış bir yoldur. Nitekim namaz ibadetiyle insan Allah'a yaklaşmaktadır. Bundan dolayıdır ki Mercânî namazın hiçbir özür ile sâkit olmayacağına kanidir. Bu konuda o, klasik Hanefî kaynaklarında²⁸ hastanın namazı hakkında olan şu rivayeti esas almaktadır. Hz. Peygamber: "صل قائما فان لم تستطع فقاعدا فان لم تستطع فعلى جنب", "**Namazı ayakta durarak kıl, eğer (ayakta) kılamıyorsan oturarak kıl, eğer (oturarak da) kılamıyorsan yan (yatarak) kıl**"²⁹ buyurmuştur. Mercânî, namaz konusundaki bu vazgeçilmez tavrını İmâm Züfer'in "Kafasıyla îmâ edemeyecekse gözleriyle îmâ etsin. Gözleriyle de edemeyecekse kalbiyle îmâ etsin"³⁰ fetvasıyla da

²⁴ Mercânî, *Nâzûre*, s. 30.

²⁵ Mercânî, *Nâzûre*, s. 133. Bu konuda kanaatimizce Mercânî, Hz. Peygamber'den gelen şu hadise dayanmaktadır. Şöyle ki Hz. Peygamber: "الصلاة عماد الدين", "**Namaz dinin direğidir**". Hadis bkz. Muhammed 'Abdurraûf el-Munâvî (ö. 1031), *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'î's-Sağîr*, Matba'atu Mustafâ Muhammed, Mısır 1938/1356, hadis no: 1585, IV/248; Serahsî, I/4.

²⁶ Mercânî, *Nâzûre*, s. 275. Ömer Nasuhi Bilmen de aynı görüşe sahiptir. Geniş bilgi için bkz. Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1391), *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986, s. 106.

²⁷ Mercânî, *Nâzûre*, s. 329.

²⁸ Bkz. Cemâlüddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Yûsuf ez-Zeylâ'î (ö. 762), *Nasbu'r-Râye li-Ehâdisi'l-Hidâye*, Matba'atu Dâri'l-Me'mûn, Ezher 1938/1357, II/175; Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (ö. 683), *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2004/1425, I/102.

²⁹ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 133-134. Hadis için bkz. İbn Hanbel, hadis no: 19819, XXXIII/52.

³⁰ Mercânî, *Nâzûre*, s. 134.

desteklemektedir. Mercânî'nin, namazın hiçbir koşulda terk edemeyeceği konusunda net bir tavır ortaya koyduğu aşikârdır. O kadar ki, ona göre bir kadın doğum yaparken çocuğun vücudunun bir kısmı çıkmışsa ve namazın vakti çıkmak üzereyse, doğum yapan kadın çocuğa zarar vermeden altında bir çukur oluşturarak namazını eda etmek zorundadır. Aksi takdirde günahkâr olacaktır.³¹ Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de namazın birçok yerde tesbîh, zikir, rükû', secde gibi farklı ifadelerle isimlendirilmesi Mercânî'ye göre namaz emrinin vurgulanarak önemine işaret etme amaçlıdır.³²

Allah'ın müminler için namazları belirli vakitlerde farz kıldığı konusunda Mercânî, Nisâ suresinin 103 âyetini delil olarak göstermektedir. Âyette Allah "إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا", "**Namaz şüphesiz, inananlara belirli vakitlerde farz kılınmıştır**" buyurmaktadır. Bundan dolayı söz konusu vakitleri ihmal ve ihlal ederek yerine bu farzı getirmemek caiz değildir.³³ Allah Kur'ân-ı Kerîm'de namazın bir gün ve bir gece içerisinde beş kez kılınacağına dair de bilgi vermiştir. Mercânî'ye göre: "أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ", "**Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl; sabah vakti de namaz kıl, zira sabah namazına melekler şahit olur.**"³⁴ âyeti beş namazı içine almaktadır. Zira Mercânî'nin belirttiğine göre *el-Medârik*'te "**Güneşin batıya yönelmesinden**"³⁵ sözleri zeval veya güneşin batmasına kadar manasını taşımaktadır. Böylece öğle ve ikindi namazları anlamı ortaya çıkmaktadır. "**Gecenin kararmasına kadar**" sözleri ise karanlığa işaret ederek yatsı namazını kastetmektedir. "**Sabah vakti de namaz kıl**" sözleri de sabah namazını göstermektedir.³⁶ Diğer bir örnekte ise Mercânî şöyle bir rivayet aktarmaktadır: "Nâfi' b. el-Ezrâk İbn 'Abbâs'a gelerek şöyle dedi: 'Sen

³¹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 135. Buna benzer diğer örnekler için bkz. Mercânî, *Nâzûre*, ss. 134-135.

³² Mercânî, *Nâzûre*, s. 143.

³³ Mercânî, *Nâzûre*, s. 220. Ayrıca Mercânî'ye göre bu âyetle savaş esnasında bile namazın terkinin caiz olmadığı açıklanmaktadır. Mercânî, *Nâzûre*, s. 147. Mercânî'ye göre başka dinlere mensup olanların nezdinde, her ne kadar Hz. Peygamber'e iman etmeseler, namazla amel etmeseler ve namazın vucûbiyetini itiraf etmeseler bile, İslam'daki tüm namazlar şüphe götürmeyecek bir derecede farz olduğu sabittir. Mercânî, *Nâzûre*, s. 218

³⁴ 17. İsrâ, 78.
³⁵ Beydâvî'nin belirttiğine göre bu sözler zeval anlamını taşımaktadır. Bu konuda Beydâvî Hz. Peygamber'in şöyle rivayet ettiğini aktarmaktadır: "**Cebrâil bana güneşin batıya yönelmesi esnasında geldi. Zeval gerçekleşince benimle birlikte öğle namazını kıldı.**" Mercânî, *Nâzûre*, s. 153.

³⁶ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 152-153. Kur 'ân-ı Kerîm'de beş vakit namaz konusunda *el-Medârik*'ten aktarılan daha geniş bilgi için bkz. Mercânî, *Nâzûre*, ss. 154-156.

Kur'ân'da beş vakit namazı bulabiliyor musun?. O, evet, dedi ve “فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ” *‘akşam olurken ... Allah'ı -ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur- tesbih edin*³⁷, akşam namazıdır; *‘sabah olurken... Allah'ı -ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur- tesbih edin*³⁸, sabah namazı; “وَعِشَاءً وَحِينَ تُظْهِرُونَ” *‘gündüzün sonunda*³⁹, ikindi namazı; *‘öğle vaktinde*⁴⁰, öğle namazı. Daha sonra “وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ” *‘ve yatsı namazından sonra*⁴¹ âyetlerini okudu.⁴² Diğer taraftan beş vakit namazın farz olduğu çok sayıda çok sayıda başka âyet de mevcut olduğundan Mercânî, namazın kesin delillerle sabit olmadığını iddia edenleri küfür ile suçlamaktadır. Nitekim ona göre bu konuda ayrıca icmâ' oluşmuştur.⁴³

Mercânî, beş vakit namaz konusunda Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri de delil olarak sunmaktadır. Bir rivayette aktarılan göre, bir kişi Hz. Peygamber'den, Allah kullarına kaç tane namaz farz kıldığı sorusuna, Hz. Peygamber şöyle demiştir: “افترض الله على عباده صلوات خمساً”, *‘Allah kullarına beş namaz farz kılmıştır*”. Bunun üzerine bu adam bu sayıdan ne fazla ne eksik kılacağına yemin etmiş. Hz. Peygamber de şöyle demiş: “إن صدق ليدخلن الجنة”, *‘Eğer doğru söylüyorsa cennete girer*”. Talha b. ‘Ubeydillâh'tan aktarılan diğer bir rivayete göreyse Necd'den gelen bir kişi Hz. Peygamber'e İslam hakkında soru sormuş, Hz. Peygamber de ona: “خمس صلوات في اليوم والليلة”, *‘Bir günde ve gecede beş namaz vardır*” açıklamasında bulunmuştur. Bunun üzerine adam başka bir namazın olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber

³⁷ 30. Rûm, 17. Âyetin tamamı ise bu şekildedir: *‘Akşamlarken ve sabahlarken, öğle ve ikindi vaktinde Allah'ı -ki göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur- tesbih edin, namaz kılın.*”

³⁸ 30. Rûm, 17.

³⁹ 30. Rûm, 18.

⁴⁰ 30. Rûm, 18.

⁴¹ 24. Nûr, 58. Âyetin tamamı ise bu şekildedir: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنَكُمْ الْدِّينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنْكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِنْ قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُمْ مِنَ الظَّهْرِ وَمِنْ بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاءِ ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ”, *‘Ey inananlar! Ellerinizin altında olan köle ve cariyeler ve sizden henüz erginliğe ermemiş olanlar, sabah namazından önce, öğle sıcağında soyunduğunuzda ve yatsı namazından sonra yanınıza gireceklerinde üç defa izin istesinler. Bunlar, sizin açık bulunabileceğiniz üç vakittir. Bu vakitlerin dışında birbirinizin yanına girip çıkmakta size de, onlara da bir sorumluluk yoktur. Allah size ayetlerini böylece açıklar. Allah bilendir, Hakim'dir.*”

⁴² Mercânî, *Nâzûre*, s. 159.

⁴³ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 220-223.

kendisine “لا إلا أن تطوع”, “**Hayır, ancak nafîle namazları (kılabilirsin)**” yanıtını vermiştir.⁴⁴ Diğer bir rivayette ise ‘Avf b. Mâlik el-Eşca’î’nin belirttiğine göre, biat sırasında o, yedi, sekiz veya dokuz kişi ile birlikte Hz. Peygamber’in yanındaydı. Hz. Peygamber: “ألا تبايعون رسول الله؟”, “**Siz Allah’ın elçisine biat etmeyecek misiniz?**” diye sormuş, bunun üzerine onlar Hz. Peygamber’e biat edeceklerini söyleyerek ellerinin uzatmış ve ne üzerine biat edeceklerini sormuşlardır. Hz. Peygamber: “على أن تعبدوا الله ولا تشركوا به شيئا”, “**Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceğinize; O’na şirk koşmayacağınıza; beş vakit namaz (kılacağınıza); dinleyeceğinize ve itaat edeceğinize**” demıştır.⁴⁵ Bu bağlamda Mercânî, Hz. Peygamber’den gelen benzer nitelikteki birçok rivayeti de delil olarak getirmektedir.⁴⁶ Bu sayede Mercânî, hadislerde namazın bir gün ve bir gece içerisinde beş vakit olduğuna dair şüphe olmayacak derecede bilgiler mevcut olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Mercânî’nin, namazların kılınacağı vakitlerle ilgili naklettiği rivayetlerden biri de şu şekildedir. Bureyde b. el-Hasîb’den rivayet edildiğine göre bir kişi Hz. Peygamber’den namaz vaktini sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “صل معنا هذين”, “**Bizimle bu ikisini kıl**”, yani iki günlük namaz, diye cevap vermişti. Daha sonra güneş zâil olduktan sonra Bilâl’e ezan okumasını emretmişti. Bunun üzerine güneşin yüksek ve berrak olduğu bir anda ikinci namazını kılmışlardı. Güneş battıktan sonra akşam namazının ezanını okuması için emredip sonrasında namaz kılmışlardı. Şafak kaybolduktan sonra ise yatsı namazı için ezan okuyup kılmışlardı. Daha sonra sabah fecrin doğmasıyla sabah namazını kılmışlardı. İkinci günde öğle namazını serin bir vakitte eda etmişlerdi. İkinci namazını da güneş hala yüksek bir konumda iken geciktirerek eda etmişti. Akşam namazını ise şafak kaybolmasından önce kılmıştı. Yatsı namazını ise gecenin üçüncü kısmı geçtikten sonra kılmıştı. Sabah namazını ise gün ağarmaya başlayınca kılmıştı. Daha sonra Hz. Peygamber: “أين السائل عن وقت الصلاة؟”, “**Namaz vaktini soran nerede?**” diye sormuştu. Bunun üzerine bir adam “Ben, ya Resûlallah” diye cevap vermişti. Sonra Hz. Peygamber: “وقت صلاتكم بين ما رأيتم”, “**Sizin namazınızın vakti,**

⁴⁴ Mercânî, *Nâzûre*, s. 160.

⁴⁵ Mercânî, *Nâzûre*, s. 164.

⁴⁶ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 160-167.

gördüğünüzün arasındadır” diye söylemişti.⁴⁷ Mercânî’ye göre Bureyde hadisinde ifade edilen **“Sizin namazınızın vakti, gördüğünüzün arasındadır”** ve İmâmet hadisindeki⁴⁸ **“Ve vakit bu iki vaktin arasında”** ifadeleri genel hitabından ötürü genel bir teşri’dir. Bunun anlamı ise yatsı namazının vaktinin ya gecenin üçüncü kısmı ya da gecenin ikinci yarısında girmesidir. Gecenin üçüncü kısmı veya yarısı ise güneşin doğup battığı her yerde mutlaka her gecede tahakkuk etmektedir. Böyle olunca o bölgelerde şafağın kaybolması gerçekleşmese bile yatsı namazının en son kılınacağı vakit var demektir.⁴⁹ Ayrıca Mercânî, bu minvaldeki benzer rivayetleri de konuyla ilişkisi bağlamında sıralamaktadır.⁵⁰ Cebrâîl’in Hz. Peygamber’e gelerek namaz vakitlerini öğretmesi hadisesine ise Mercânî ayrı bir önem vermektedir.⁵¹ İbn ‘Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

العصر بي وصلى الشِّرك، قَدَّرَ الشَّمْسُ، وكانت زالت حين الظهرَ بي فصلَى: مرتين البيت عند أمي جبريل”
بي وصلى الشَّفَقُ، حين غاب العشاء بي وصلى الصائم، أفطر حين المغرب بي وصلى شيء مثله، كل ظل صار حين
وصلى مثله، شيء كل ظل كان حين الظهرَ بي صلى الغد كان فلما على الصائم والشراب الطعام حرم حين الفجر
بي وصلى الليل، ثلث إلى العشاء بي وصلى الصائم، أفطر المغرب حين بي وصلى مثليه، ظلّه كان حين العصر بي
“الوقتین هذين بين والوقت قبلك الأنبياء من وقت هذا محمد، يا:» فقال إبي، التفتتم فأسفر، الفجر

“Cebrâîl bana iki kez imam oldu, benimle birlikte güneşin zevalinden sonra öğle namazını kıldı, o (güneş) bağcık kadardı, ikinci namazını da her şeyin gölgesi kendisi kadar olunca kıldı, akşam namazını ise oruçlu orucunu açınca kıldı, şafak kaybolunca ise yatsı namazını kıldı, sabah namazını ise oruçlunun yeme ve içme yasağından

⁴⁷Mercânî, *Nâzûre*, s. 192. Ayrıca hadis için bkz. Muhammed el-Emîn b. Abdillâh el-Urumiy el-‘Alevî el-Hereri eş-Şâfi‘î, *Şerhu Sahîhi Muslim el-Musemma el-Kevkebu’l-Vehhâc ve’r-Ravdu’l-Behhâc fî Şerhi Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, Dâru’l-Minhâc, Dâru Tavkî’n-Necât, Beyrût, Cidde 2009/1430, hadis no: 1285, VIII/381-383; Ebû ‘Îsâ Muhammed b. ‘Îsâ b. Sûre et-Tirmizî (ö. 279), *el-Câmi’u’s-Sahîh ve Huve Sunenu’t-Tirmizî*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Matba’atu Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, Kâhira 1937/1356, hadis no: 152, I/286-287.

⁴⁸ Rivayete göre bir kişi Hz. Peygamber’e namaz vaktini sormuş, Hz. Peygamber de kendisine “صل معي”, **“Benimle (namaz) kıl”** demiştir. Hz. Peygamber fecir doğuşunda namaz kılmış, güneş bir tarafa meyledince öğle namazını kılmış, insanın gölgesi insanın misli kadar olunca ikinci namazını kılmış, güneş kaybolduktan sonra akşam namazını kılmış, daha sonra ise şafağın kaybolmasından önce yatsı namazını kılmış, sonra günün ağarmasıyla sabah namazını kılmış.” Mercânî, *Nâzûre*, s. 205. Hadis için bkz. İbn Hanbel, hadis no. 14790, XXIII/102.

⁴⁹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 235.

⁵⁰ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 193-196.

⁵¹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 197.

sonra kıldı. Ertesi gün ise öğle namazını her şeyin gölgesi kendi gibi olunca kıldı, ikinci namazını her şeyin gölgesi iki katına ulaşınca kıldı, akşam namazını oruçlunun orucu açtıktan sonra kıldı, yatsı namazını ise gecenin üçüncü bölümünde kıldı, sabah namazını ise güneşin ağarmasıyla kıldı, sonra bana döndü ve dedi: Ya Muhammed, bu senden önce gelen peygamberlerin vakti idi. (Senin) vaktin ise bu iki vakit arasındadır.”⁵²

Yatsı namazının geciktirilerek kılınmasıyla ilgili meseleyi ele alan Mercânî şafak konusunda bazı bilgiler vermekte bu bağlamda Hz. ‘Âişe’den gelen rivayeti esas almaktadır.⁵³ Ayrıca Hz. Peygamber’in yatsı namazının geciktirilerek kılınması konusunda ümmetine ağır gelmeyeceğini bilseydi gecenin üçüncü kısmında kılmalarını emredebileceğine ilişkin rivayetlere de yer vermektedir.⁵⁴ Şu halde Mercânî’nin yatsı namazı konusunda her ne kadar şafağın kaybolması zikredilse bile en azından gecenin üçüncü kısmında kılınması gerektiğini imâ ettiğini düşünebiliriz. Bununla birlikte hadislerde ifade edilen “şafağın kaybolması” hususunda Mercânî, yatsı namazının vaktinin girmesi için şafağın kaybolmasının şart olmadığını öne sürmektedir. Nitekim ona göre bu meselede iki durum vardır. İlkine göre, akşam namazı için öngörülen vakit, yani güneşin batması ve şafağın kaybolması, bu alametin tahakkukunun akşam namazın vaktinin çıkmasının ve yatsı namazının vaktinin girmesinin şartı değildir. Burada sadece o iki dilim arasındaki ayırt edici müddetin tahakkuku şart olarak görülebilir. İkincisine göre ise bu hususta zikredilen tüm rivayetlere ve hâricî delillere bakınca yatsı namazının vaktinin girmesi ve çıkması için şafağın kaybolmasına itibar etmek doğru değildir. Nitekim ilk durumun benzer olaylarına baktığımızda söz konusu alametin hiçbir şekilde namaz vaktinin girmesi ve çıkmasının şartı olmadığını görmekteyiz. Örneğin, öğle namazının vaktinin çıkması ve ikinci namazının vaktinin girmesi için ifade edilen bir veya iki misli gölgenin meydana gelmesi şart olamaz. Nitekim kapalı veya bulutlu havalarda bu şart gerçekleşemez. Burada esas olan öğle namazının vaktinin belirlenmesi ve güneşin zevalinden gölge oluşuncaya

⁵²Mercânî, *Nâzûre*, s. 197. Hadis için bkz. Abdülazim b. Abdilkavî el-Munzirî (ö. 656), *Muhtasarı Suneni Ebî Dâvud*, Mektebetü'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 2010/1431, I/128; Ebu'l-'Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mubârafûrî (ö. 1353), *Tuhfetü'l-Ehvazî bi-Şerhi Câmi'it-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1995/1415, hadis no. 149, I/410-413; 'Alâu'd-Dîn Ali b. Balabân el-Fârisî (ö. 739), *el-İhsân bi-Tertîbi Sahîhi İbni Hibbân*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1987/1407, hadis no. 1470, III/16; Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö. 275), *Sahîhu Suneni Ebî Dâvud*, Dâru Ğurâs, Kuveyt 1423/2002, hadis no. 417, II/247-248.

⁵³ Mercânî, *Nâzûre*, s. 199. Bu hadis Hanbelîlerle ilgili bahiste zikredilmişti. Hadisin tamamı ve şerhi için bkz. 'Aynî, *el-'Umde*, V/92-93.

⁵⁴ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 199-201.

kadar ayırt edici müddetin takdiridir. Aynı şekilde oruçlunun orucunu açması veya yeme ve içmenin yasağının başlaması, akşam ve sabah namazlarının vakitlerinin girmesinin şartı değildir.⁵⁵ Ayrıca Mercânî'ye göre zaman tekrarlanan bir miktardan ibarettir. Dolayısıyla zamanın hakikati, kırmızı, sarı veya beyaz renklerden ibaret olmayıp, tulû' zeval, güneşin batışı veya karanlık gibi alametlere de tabi değildir. Bu zikredilenler sadece belirli vaktin geçtiğini ifade eden alametlerdir. Bu alametlerle şeriat namazın edası için vaktin girdiğine dair hüküm vaz etmiştir. Ancak namazların vakitleri bu bilinen alametlerin yok olmasıyla yok olmaz.⁵⁶

İslam hukuku eserlerindeki "akşam namazının vakti güneşin batmasından şafağın kaybolmasına kadar; yatsı namazının vakti şafağın kaybolmasından fecrin doğuşuna kadar" ifadeleri ise, Mercânî'ye göre, namaz vakitlerinin müddetlerinin bu şekilde mukadder olduğu anlamına gelmektedir. Bu alametlerin tahakkuk edip etmemesi ona göre önem arz etmemektedir. O, bunu bir kişinin başka bir kişiye "Senin yanına istirahat vaktinde gelirim" dedikten sonra, istirahat tahakkuk edip etmemesine rağmen gelmesine benzetmektedir.⁵⁷ Ayrıca Mercânî'ye göre eğer şafağın kaybolmasına yatsı namazının vaktinin girmesinde itibar ediliyorsa, akşam namazının vaktinin çıkmasında da itibar edilmelidir. Ancak eğer böyle olsaydı şafağın kaybolmadığı bölgelerde hiçbir şekilde akşam namazının vakti çıkmazdı. Netice olarak da sabah namazı sâkıt olup Ramazan ayında oruç gerekmezdi. Bu ise nas ve icmâ' ile yanlışlığı ortaya konmuş bir görüştür.⁵⁸

Beş vakit namazların takdir edilerek belirlenmesi hususunda Mercânî, Deccâl hadisini de delil olarak göstermektedir. Şöyle ki, sahâbe-i kirâm Hz. Peygamber'e Deccâl'in dünyada ne kadar kalacağını sormuş, Hz. Peygamber de "أربعون يوما: يوم كسنة ويوم كشهر ويوم كجمعة وسائر أيامه كأيامكم", "**Kırk gün; bir gün bir yıl gibi, bir gün bir ay gibi, bir gün bir hafta gibi ve kalan günler sizin günleriniz gibi.**" cevabını vermiştir. Bunun üzerine sahabe Hz. Peygamber'e bir günün bir yıl gibi olduğu dönemde sadece bir namazın kılınması yeterli olup olmadığını sorusunu yöneltmiş, cevap olarak kendilerine "لا، أقدروا", "**Hayır, hesaplayın**" denilmiştir.⁵⁹ Mûsâ Cârullâh da bu hadisi delil olarak göstererek bu tür durumlarda takdir yoluna giderek, beş vakit namaz

⁵⁵ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 232-233.

⁵⁶ Mercânî, *Nâzûre*, s. 229.

⁵⁷ Mercânî, *Nâzûre*, s. 234.

⁵⁸ Mercânî, *Nâzûre*, s. 234.

⁵⁹ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 266-267. Hadis için bkz. İbn Hanbel, hadis no. 17629, XXIX/173.

hakkında güneşin doğuşu ve güneşin batışı gibi hallerin vucûbiyetinin muteber olmadığını belirtmiştir.⁶⁰

Mercânî'ye göre mana olarak mütevatir sayılan sünnet ve zikredilen hadisler kat'î olarak nitelendirilebileceğinden söz konusu namazlar, Hz. Peygamber'den tevatür olarak nakledilen fiiller ve sözlerle ayrıntılı olarak sabit kılınmıştır.⁶¹

Namaz konusunu sadece âyet ve hadislerden yola çıkarak ispat ile yetinmeyerek Mercânî, bu konuda selef-i sâlihinin görüşlerine de yer vermektedir. Bilhassa beş vakit namazın farz oluşu konusunda Mercânî'ye göre sahâbîler, tâbî'îler, fukahâ, muhaddisler ve bilcümle ümmetin tüm âlimleri icmâ' etmişlerdir. Şu halde beş vakit namaz icmâ' ile sabittir. Mütevatir nakillerle sabit olan bu icmâ' türü delil bakımından en üst mertebede olup böyle bir icmâ'ı inkar eden Mercânî nazarında kafirdir.⁶²

Mercânî, Kur'ân'daki bazı âyetlerden namazın sayısı ile ilgili aklf birtakım delillendirmelerde bulunmaktadır. Bakara suresinin 238. âyetinde "حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ", "**Namazlarınıza ve orta namaza dikkat edin**" en az üç namazdan bahsedilmektedir.⁶³ Mercânî cem'in asgarisini üç kabul etmekte ve bu kabulün Hanefîlere, sahabenin ve tabîîlerin cumhuruna, Arap dili imamlarına ait olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca bu konuda Şâfiîlerle farklı görüşte olduğunu da belirtmektedir.⁶⁴ Ayette zikredilen "**Orta namaza**" ibaresi ise ortada olan bir namazın mevcudiyetine ve dolayısıyla beş rakamına işaret etmektedir.⁶⁵ Bu görüş aynı zamanda Serahsî'nin de görüşüdür. Ona göre de namazların orta namaz, ancak sayısı beş olduğu zaman gerçekleşir.⁶⁶ Şu halde, Mercânî'ye göre yukarıda zikredilen âyetlerin tümü hem söz hem fiil ve belirli bir şekil üzerinden beş vakit namazın farz oluşuna delalet etmektedir. Her ne kadar bu âyetler kemiyet, keyfiyet ve

⁶⁰ Bigiyef, s. 71.

⁶¹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 222.

⁶² Mercânî, *Nâzûre*, s. 223.

⁶³ Mercânî, *Nâzûre*, s. 219.

⁶⁴ Mercânî, Şihâbüddîn (ö. 1889), *Kitâbu Hizâmeti'l-Havâşî li-İzâhati'l-Ğavâşî*, Çirkov Matbaası, Kazan 1307, s. 79; Daha detaylı bilgi için ve bu konuda Gazâlî ve Teftazânî'nin görüşleri için bkz. Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer Teftâzânî (ö. 791), *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh*, (Sadruşşerî'a'nın *et-Tavdîh Şerhu't-Tenkîh* adlı şerhi ile birlikte), (Thk. Muhammed 'Adnân Dervîş), Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrût (t.y.), I/114-116; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî (ö. 505), *Kitâbu'l-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl* ('Abdu'l-'Alî Muhammed b. Nizâmiddîn el-Ensârî'nin *Kitâbu Fevâtihi'r-Ruhumât*'i ile birlikte), el-Matbaatu'l-Âmiriyye, Mısır 1322, I/269.

⁶⁵ Mercânî, *Nâzûre*, s. 219.

⁶⁶ Serahsî, I/155.

rekâtların adetleri bakımından mücmel ise de sünnet ve icmâ' ile bilinen namazların farziyetine dair delil niteliği taşımaktadır. Diğer taraftan bu nasların vakit ile olan irtibatları da açıktır.⁶⁷

Kur'ân'da namaza ilişkin olarak zikredilen vakitleri Mercânî, gece vakti, sabah, güneşin batması, günün sonu, gündüze yakın şeklinde sıralamaktadır. Vakitler, namazın vacip olmasının sebebi kabul edilirse, vaktin ortadan kalkmasıyla namazın vucûbiyeti de sona erecektir. Hâlbuki şafağın kaybolması ve diğer ayırt edici alametlerin kalkması demek vaktin ortadan kalkması demek değildir.⁶⁸ Tatar âlimlerinden Mûsâ Cârullâh (ö. 1369) da *Uzun Günlerde Rûze* adlı eserinde bu meseleyi ele almaktadır. Ona göre ibadetlerin farklı vakitlere ayrılmaları kolaylık için olup vakitlerin kendileri belirli bir önem taşımamaktadır. Vakit, namazın ayrı ayrı vakitlerde kılınmasının vacip olma sebebi değildir. Sebeplere ve şartlara, mümkün merteye maksatları tahakkuk ettirme yolunda itibar edilmektedir. Ancak sebepleri ve şartları dikkate alma, asıl gaye olan ibadeti ortadan kaldırmaya götürecektir ise bu sebep ve şartların bizatihi kendileri yok hükmünde olacaktır. Çünkü sebepler, gayenin vesilesidir. Vesile, yokluğuyla gayeyi iptal eden derecede değil, ancak gayeyi tahkik yolunda muteberdir. Cârullâh, ibadetlerin edasının güneşin doğması, güneşin batması ve şafağın kayboluşu gibi vakte taalluk eden hususlar bulunmasa da sahih olacağı görüşündedir. Medarla ufuk kesişmezse güneşin doğuşu ve batışı gibi haller gerçekleşmez ancak bir devreden ibaret olan namaz vakitleri her halde bulunur. Yeryüzünde gurûb ve tulû' bulunmayan yerler var ise de 24 saatten ibaret zaman devresi olmayan yer bulunmaz. Kutupta da olsa, ekvator da olsa günlük hareketten ibaret devre, 24 saattir. Bu devre, tulû' ve gurûb gibi ahval-i tabiiyyenin oluşmaması sebebiyle her yerde gece ve gündüz şeklinde taksim edilemez ise de, günlük hayatın mutad akışı nedeniyle sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı gibi kısımlara ayrılabilir. İşte böyle bir taksim imkânı sayesinde her yerde, namaza ilişkin beş vakti tespit edilerek belirlenebilir.⁶⁹ Cârullâh'ın anlatımına baktığımızda namaz için ayırt edici alametleri değil, bir gün içinde günlük hayatın akışına bağlı olarak belirlenebilecek vakitleri esas aldığımızı söyleyebiliriz. Bir günde beş vakit namaz var ise bu namazların belirlenen vakitlerde eda mecburiyeti meydana gelmekte olup hiçbir şekilde ıskat olabilme durumu yoktur.

⁶⁷ Mercânî, *Nâzûre*, s. 221.

⁶⁸ Mercânî, *Nâzûre*, s. 231.

⁶⁹ Mûsâ Cârullâh Bigiyef (ö. 1369), *Uzun Günlerde Rûze*, Umud Tipografisi, Kazan 1911, ss. 62-63. (Ayrıca yararlandığımız kaynak, Musa Carullah Bigi, *Uzun Günlerde Oruç*, (Eseri sadeleştirerek dipnotlarla işleyen Yusuf Uralgiray), (m.y.) Ankara 1975.)

Bu bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan bir açıklamaya değinmek de fayda arz etmektedir. Açıklamaya göre yeryüzünde bazı bölgelerde bir kısım vakit belirtileri tam olarak oluşmasa da, kutuplara yakın bölgelerde günlerce, hatta aylarca güneş doğmasa veya batmasa da bir gün 24 saattir ve tarih değişimi de buna göre olmaktadır. Bu sebeple, bir bölgede herhangi bir namazın vaktini gösteren astronomik ve atmosferik belirti gerçekleşmiyorsa veya tam olarak belirlenemiyorsa, takdir yapılarak namazlar kılınır.⁷⁰

C. Mercânî ve Usûl-i Fıkıh Açısından Şafak Meselesi

Mercânî'nin kendisini Hanefî olarak gördüğü konusunda bir şüphe yoktur. Nitekim o kendi eserlerinde "bizlerde yani Hanefî toplumunda" gibi ifadeler kullanmaktadır.⁷¹ Dolayısıyla genel olarak Mercânî'nin Hanefî fıkıh usûlü dairesinde amel ettiği sonucuna ulaşabiliriz.

Mercânî'ye göre her ne kadar haber-i vâhid ile kıyâsın, Kur'ân-ı Kerîm'in mücmelini açıklaması mümkün olsa bile, âmm'in tahsisini ve mutlakın takyidini yapması caiz değildir. Mercânî'nin belirttiğine göre haber-i vâhid niteliğindeki bir delil şüphe taşıdığından beyan getirmesine rağmen müfesser değil müevvel sayılır. Dolayısıyla böyle bir delil ile farz sabit olamaz. Zira farz hem delaleti hem sübûtu kat'î olan delil ile sabit olabilmektedir.⁷² Bundan dolayıdır ki Mercânî, mutlak olarak varid olan kat'î âyetlerin zannî hadislerle takyidini caiz görmemektedir. Onun belirttiğine göre namazların beş vakit olma hususu kat'î delillerle sabittir. Bu vakitlerin başlangıcı ve bitişi ise sonraki dönemlerde belirlenmiştir. Şafağın kaybolma meselesi de haber-i vâhid konumundaki hadislerle sabit bir mevzu olup hem sübut hem delalet açısından zannîdir.⁷³ Mercânî'ye göre yatsı namazının vaktinin tahakkuk etmesi için şafağın kaybolması şart koşulduğu takdirde Kur'ân'ın beş vakit namazı umumi olarak farz kılan muhkem delilleri haber-

⁷⁰ Geniş bilgi için bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Avrupa Takvimlerindeki İmsak ve Yatsı Vakitlerine İlişkin açıklama. <https://www.diyaret.be/Portals/0/D%C4%B0YANET%20%C4%B0%C5%9ELER%C4%B0%20BAKANLI%C4%9EI%20AVRUPA%20TAKV%C4%B0MLER%C4%B0NDEK%C4%B0%20%C4%B0MSAK%20VE%20YATSI%20VAK%C4%B0TLER%C4%B0NE%20%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0N%20A%C3%87IKLAMA.pdf>, (erişim: 16.10.2019) ss. 1-2. Ayrıca Paçacı'nın da verdiği bilgilere göre Brüksel I. Avrupa İslam Seminerinde "takdir" metoduna başvurularak, güneşin doğup battığı en yakın bölgeye göre namaz vakitleri takdir edilmesi konusunda karar alınmıştır. Paçacı, s. 15. İmsak olaylarının gerçekleşmediği enlemler/bölgelerde "itibârî/takdîrî vakit" uygulaması hakkında ayrıca bkz. Özdemir, Aşıkkaya, s. 41.

⁷¹ Mercânî, *Hizâme*, s. 5.

⁷² Mercânî, *Nâzûre*, ss. 283-284.

⁷³ Mercânî, *Nâzûre*, s. 238.

i vâhid olan hadislerle neshedilmiş olacaktır.⁷⁴ Bu bağlamda Mercânî'nin, "kat'î olanı zannî ile neshetmek caiz değil" kuralına yer vermesi de Hanefîlerin fıkıh usulünün kurucu ilkelerini benimsediğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim Cessâs da haber-i vâhid'in Kur'ân'ı veya mütevatir sayılan sünneti nesh edemeyeceğine kaildir.⁷⁵ Bezdevî de (ö. 482) Kitâb'ın yakîn olarak sabit kıldığını bir hükmün şüphe taşıyan hiçbir delil tarafından değiştirilemeyeceğini belirtmektedir. Bu konuda hass, amm, nass ve zâhir aynı seviyededir. Buna bağlı olarak Kitâb'dan olan 'âmm hüküm, haber-i vâhid ile tahsis edilemez. Haber-i vâhid ile ziyâde yapılmaz. Kitâb'ın zâhir olan hükmü haber-i vâhid ile terk ve nesh edilemez. Nitekim metin asıldır, mana ise onun fer'idir. Kitâb'da olan metin şüphe taşımadığından dolayı Sünnet'ten olan metinden üstündedir.⁷⁶ Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730), Bezdevî'nin sözlerini şerh ederken haber-i vâhid'in zannî olduğunun altını çizmektedir. Dolayısıyla Hanefîlere göre kat'î ile zannî arasında tearuz söz konusu olmayıp zannî olan kat'î olanın karşısında sâkıt olmaktadır. Örneğin Kur'ân'da hükmü amm olan "ومن دخله كان" **"...kim oraya (harem bölgesi) girerse, güvenlik içinde olur..."** âyeti⁷⁷

Hz. Peygamber'in, "**Harem, âsiyi ve kısıstan kaçanı korumaz**" sözleriyle tahsis edilemez.⁷⁸ Şunu da ifade etmek gerekir söz konusu haber-i vâhid, meşhur veya mütevatir derecesine ulaşmayan haberdir. Nitekim meşhur veya mütevatir haberlerle tahsis yapılmasında bir mani yoktur. Örneğin "**...Bunlardan başkasını, namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helâl kılındı...**"⁷⁹ âyeti "**Kişi hanımının teyzesiyle evlenemez**" hadisiyle tahsis edilmiştir. Bu haber meşhur bir haberdir. Diğer taraftan Fâtıma bt. Kays'tan rivayet edilen haberle Hz. Ömer, Hz. Âişe ve Usâme, "أسكنوهن من حيث سكنتم من" **"Boşadığınız, fakat iddeti dolmamış kadınları gücünüz nispetinde, kendi oturduğunuz yerde oturtun..."**⁸⁰ âyetini tahsis etmemişlerdi.⁸¹

⁷⁴ Mercânî, *Nâzûre*, s. 238.

⁷⁵ Ahmed b. 'Alî er-Râzî el-Cessâs (ö. 370), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Mektebetu'l-İrşâd, İstanbul 1994/1414, II/324.

⁷⁶ 'Alâuddîn 'Abdulazîz b. Ahmed el-Buhârî (ö. 730), *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997/1418, III/13.

⁷⁷ 3. Âlü 'Imrân, 97.

⁷⁸ Buhârî, *Keşf*, III/13.

⁷⁹ 4. Nisâ, 24.

⁸⁰ 65. Talak, 6.

⁸¹ Buhârî, *Keşf*, III/14.

Rivayete göre Fâtıma bt. Kays Hz. Peygamber'e gelerek, kocasının onu üçüncü defa boşadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onun sükna ve nafaka hakkının olmadığını söylemiştir. Hz. Ömer bu rivayeti duyduğunda "Doğru söyleyip söylemediğini (diğer bir rivayete göre; unutup unutmadığını) bilmediğimiz bir kadınının sözlerinden dolayı Allah'ın kitabını terk etmeyiz" demiştir.⁸²

Mercânî'ye göre, kat'î nass, mütevatir sünnet ve ümmetin icmâ'ı ile sabit olan bir hükme, zannî delil ile ziyade yapılmasını caiz görmeyen Hanefîler, böylelikle İslam'ın en büyük rükünlerinden olan namazın farziyetinin düşmediği sonucuna ulaşmış olmaktadır.⁸³ Bu açıdan baktığımızda da Mercânî'nin yatsı namazının farziyeti konusunda sunduğu usûlî temellendirme de kanaatimizce sağlam görünmektedir. Bu görüşünü temellendirirken Mercânî, namazda Fâtiha sûresinin okunmasıyla ilgili konuya değinmektedir. Ona göre Hanefîler namazda Fâtiha sûresinin okunmasını farz olarak değerlendirmemektedirler. Çünkü eğer farz olsaydı, bu durum Allah'ın "فأقرءوا ما تيسر من القرآن" "*...Şu halde Kur'ân'dan kolay geleni okuyun...*"⁸⁴ âyetinin umumunun neshini gerektirirdi. Hâlbuki namazda Fâtiha'nın okunması gerektiği yönünde vârid olan hadislerin zan ifade ettiğinden Kur'ân'ı nesh edecek mertebede değillerdir.⁸⁵ Hanefîler bu konuda Fâtiha sûresinin farz olarak belirlemenin âyete ziyâde yapılacağı anlamına geldiğini söylemektedirler. Onlara göre âyete, âyette bulunmayan bir hükümü eklemek, hükmünü neshetmekle eşdeğerdir. Bu da, hâber-i vâhid ile gerçekleşmez. Bu durumda Hanefîler bir şeyin farz olmasını ancak kesin bir delil ile sabit olabileceğini söylemektedirler. Buradaki hâber-i vâhid kesin bilgi ifade etmemekle birlikte amel edilmesini gerektirir.⁸⁶ Buna karşın hayız olan kadından ve kâfirden namazın sâkıt oluşuna dair Kitâb⁸⁷, sünnet ve ümmetin icmâ'ından gelen deliller Mercânî'ye göre kat'î olduğundan namazı

⁸² Bkz. Mubârafûrî, IV/279-280; Munâvî, hadis no: 9220, VI/273; Ebu'-Velîd Suleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb el-Bâcî (ö. 494), *el-Muntekâ Şerhu Muvatai Mâlik*, (thk. Mahmûd Şâkir), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût 2005/1425, VI/114-115.

⁸³ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 239-240.

⁸⁴ 73. Muzzemmil, 20.

⁸⁵ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 239-240.

⁸⁶ Serahsî, I/19.

⁸⁷ "إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا..." 9. Tevbe, 82. "*...Müşrikler necistir. Artık bu yıllardan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar...*". Mercânî'ye göre mescide yaklaşımlarının yasaklığı onların necis olmasından ötürüdür. Namaza yaklaşmalarını ise zarurîdir. Burada her türlü necisin mescide ve namaza yaklaşmaması söz konusudur. Mercânî, *Nâzûre*, s. 277.

iskât edebilecek konuma yükselmişlerdir.⁸⁸

Mercânî'ye göre namazlarda dikkate alınan sabah, öğle, ikinci vakti, akşam ve gece gibi vakit dilimleri kat'î delillerle sabittir. Gölge ve şafağın kaybolması gibi konular ise zannî delillerle sabit bir konu olup rey ile beyan edilmiştir. Hatta bu hususların zannî olmayıp kat'î delillerle sabit olduğunu varsayarsak bile namazın farz oluşu inkâr edilemez bir hakikattir. Bu bağlamda her ne kadar bazı namazlar vakitlerle mukayyet olsa da bazıları ispat açısından mutlak konumdadır. Mukayyedin gerektirdiği ise, kayıt yok olduğunda itibardan düşerken mutlakın gerektirdiği baki kalarak kendisiyle amel edilmesi farz olur. Nitekim "Size şafağın kaybolduğu her gece namaz farzdır" ve "Size her gece namaz farzdır" ifadeleri arasındaki fark, ilkinin aksine ikinci sözün mutlak oluşudur. Nas mutlak olarak vârid olmakla birlikte sebepte takyit vardır. Hüküm ise aynıdır. Buradan hareketle Mercânî, böyle durumlarda mutlak ile amel edilip takyide itibar edilmeyeceği görüşündedir. Bu durum, Hanefilerdeki fitre sadakasıyla ilgili hükme benzemektedir. Şöyle ki, bir hadiste Hz. Peygamber'in "أدوا عن كل حر وعبد" "**Her hür ve köle için fitir sadakasını verin**" dediği rivayet edilirken bir diğer hadiste "أدوا عن كل حر وعبد من المسلمين" "**Müslümanlardan olan her hür ve köle için fitre sadakasını verin**" buyurduğu aktarılmıştır. Bu hadisleri değerlendiren Hanefiler hadisin mutlak manasına itibar ederek kafir olan kölenin de fitir sadakasının verilmesine hükmetmişlerdir.⁸⁹

Delillerin kat'îliği ve zannîliği konusunun Mercânî'nin konuya yaklaşımında büyük önem arz ettiği şu meseleden de anlaşılmaktadır. Mercânî'ye göre Allah yatsı namazının vucûbiyetini şafağın kaybolmasına bağlı olarak emretseydi baştan bu emri şu şekilde verirdi: "Yatsı namazı şafağın kaybolması şartıyla size farz kılınmıştır." B takdirde de Mercânî'ye göre şafağın kaybolmaması namazın ıskatına imkân verilmiş olurdu.⁹⁰

Şafağın kaybolmamasından ötürü yatsı namazının farziyetinin sâkıt olduğu konusunda Bakkâlî'nin (ö. 562) yaklaşımını değerlendirirken Mercânî, kanaatimizce usûl ile ilgili benimsediği genel bir prensibi ortaya koymaktadır. Ona göre bu âlimin görüşünün Kur'ân, sünnet ve icmâ'dan bir delili yoktur. Bu âlimin âdil bir müçtehit olduğu kabul edilse dahi böyle bir ictihâd, yerinde olmadığı gerekçesiyle ret olunur. Nitekim Mercânî'ye göre nas ve icmâ'a muhalefet eden ictihâd kat'î olarak bâtıldır.⁹¹ Nitekim

⁸⁸ Mercânî, *Nâzûre*, s. 277.

⁸⁹ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 242-243.

⁹⁰ Mercânî, *Nâzûre*, s. 280.

⁹¹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 264.

Bezdevî'nin de belirttiğine göre âlimler ve fıkıh imamları arasından herhangi biri ictihâd ederken Kitâb ve meşhûr sünnet'e muhalefet ederek garîb sünnetle amel ederse onun görüşü merdûd ve bâtıldır.⁹²

Mercânî'ye göre bir şeyi sahih addetmek için kesinlik veya kararlılık şartı büyük önem arz etmemektir. Örneğin bir kişi yatsı namazının vucûbiyetini yakîn olan bilgiye dayanarak şafağın kaybolmamasından önce kılsa, namazı yerine getirmesi için bu kâfidir. Burada mükellefin bu konuda ne düşündüğü önemlidir. Bu durum Mercânî'ye göre şu hadiseye benzemektedir. Müstehâze olan bir kadın temiz veya hayız olduğu konusunda şüpheye düşerse farz namazını kılması gereklidir. Nitekim onun temiz olma ihtimali vardır. Bu konu ibadet olduğundan dolayı ihtiyat ile amel edilmesi gerekmekte olup namazın kılınması evlâdır.⁹³

4. Mercânî ve Şafak ile İlgili Fetvalar

Mercânî naklî ve aklî delillerle şafağın kaybolmamasına rağmen yatsı namazının vucûbiyetini ortaya koyarken bu konuda kendisinden önce verilen fetva ve hükümleri de ele almaktadır. Bu fetvaları ortaya koymakla bu konuya ondan önce de bazı âlimlerin ehemmiyet gösterdiklerini vurgulamaya çalıştığı kanaatindeyiz.

Mercânî'nin belirttiğine göre şafağın kaybolmamasından ötürü yatsı namazının sâkit olup olmayacağı konusu altıncı asırdan sonra gelen ulemâ arasında tartışılmıştır. Mezkur dönemden önceki âlimler arasında ise bu mesele ele alınmamıştır.⁹⁴ Kazan⁹⁵ ve Bulgar⁹⁶ uleması arasında yatsı namazının kılınıp kılınmayacağı konusunda çeşitli fetvalar ve görüşler

⁹²Buhârî, *Keşf*, IV/473.

⁹³ Mercânî, *Nâzûre*, s. 287.

⁹⁴ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 246-247. Aynı bilgiyi çağdaş araştırmacılar da paylaşmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Paçacı, s. 183. Ancak Paçacı bilginin kaynağı belirtilmemiştir. Bu görüşün genel fıkıh bilgileri içeren kaynaklardan alındığı veya direk Mercânî'nin görüşünün aktardığı kanaatindeyiz.

⁹⁵ İdil Bulgar Hanlığı dağıldıktan sonra oranın halkı Kama'nın kuzeyinde Kazan nehri boyunca göç ederek bölgeye yerleşmiştir. 1437'de kurulan Kazan Hanlığı'nın esas nüfusu Bulgar-Kıpçak karışımı Müslüman halktan oluşmaktadır. Geniş bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 121.

⁹⁶ Bulgarların, son araştırmalar sayesinde Türk asıllı oldukları kesinleşmiş bulunmaktadır. Mısır'daki Tolunoğulları (868-905) ve İhsidîler (935-969)'le, Azerbaycan ve kısmen İran'da kurulmuş bulunan Sacoğulları (890-929) gibi Türk valilerince Abbâsî topraklarında oluşturulan yarı bağımsız Türk-İslam devletlerinden sonra, ilk bağımsız Türk-İslam devleti olma özelliğini İdil (Volga) Bulgar Hanlığı kazanmaktadır. Kama (Çulman) Bulgar Devleti şeklinde de isimlendirilen bu devlete, İtil (Volga) nehrinin orta havzasında kurulması ve bu nehrin o bölgelerdeki söylenişi İdil olması dolayısıyla, yaygın biçimde İdil (Volga) Bulgar Hanlığı ismi verilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Yazıcı, s. 111.

bulunmakta olup kendisi bu fetva görüşleri hem aktarmakta hem de bunlara ilişkin kanaatlerini paylaşmaktadır:

- “Kolaylaştıran hüküm esas alınır. Bu hükme göre yatsı namazı sâkit olur. Bu görüş hakikatten uzak bir görüştür. Taklit ve taassuba bağlı bir sonuç.
- Bazılarına göre bu konuda ihtiyat ile amel edilir. Bu durumda namaz tek başına kılınır. Bidate düşme tehlikesinden dolayı cemaat ile namaz terk edilir.
- Bazılarına göre bu konuda İmâm Mâlik, İmâm Şâfi’î ve diğer imamların görüşüyle amel edilip yatsı namazının kılınmasına hüküm verilir.
- Bazılarına göre vakit girmiş sayılmaktadır. Nitekim şafak kırmızılıktır. O da kaybolmaktadır. Kalan ise beyazlık ve sarılıktır.
- Bazılarına göre şafak, güneşin batması mahal cihetinden olmaktadır.
- Bazılarına göre kişi her gün bir önceki günün yatsı namazının kazasını kılar.
- Bazılarına göre yatsı namazı gecenin yarısı geçtikten sonra kılınır.
- Bazılarına göre en yakın ülkelerin şafaklarının kaybolduğu zaman hesap edilerek yatsı namazının vakti belirlenir.”⁹⁷

Bu görüşleri zikreden Mercânî gerçek olarak bu meselede vaktin namaz için bir sebep olmadığına altını çizmektedir. Ona göre vakit şafağın kaybolması veya başka belirleyici unsurlarla alakalı değildir. Bununla birlikte Mercânî, yakın ülkelerde ve gece ile gündüz eşit olduğu günlerde şafağın kaybolması müddetini esas alarak akşam namazından sonra bu müddetin geçmesiyle yatsı namazının kılınmasına hükmetmektedir.⁹⁸ Mercânî’ye göre normal günlerde akşam namazının vakti hesaplanarak şafağın kaybolmadığı bu günlere bakılarak akşam namazının vakti belirlenmelidir. Ancak güneşin batmasıyla doğması arasında az bir zaman dilimi olması durumunda akşam, yatsı ve sabah namazları güneşin batması ve doğması arasındaki vakit içerisinde bölünerek eda edilmelidir. Eğer bu iki zaman dilimi arasında bu farzları yerine getirecek müddet olmazsa alametlere itibar topyekûn sâkit olur. Zarurî olarak namaz için gereken

⁹⁷ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 301-302.

⁹⁸ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 302-303.

zaman takdir edilerek bu ibadet yerine getirilir. Bu durumda namazın farziyetinin mutlak delillerle farz kılınması söz konusudur.⁹⁹

Mercânî'nin belirttiğine göre *el-Fetâvâ'z-Zahîriyye*, *Mudmârât*, *Tatarhaniyye*, *Fethu'l-Kadîr*, *et-Tebyîn*, *Tenvîru'l-Ebsâr* ve başka kaynaklarda şafağın kaybolmaması durumunda yatsı namazının kılınması gerektiği belirtilmektedir.¹⁰⁰ Örneğin İbnu'l-Humâm'ın (ö. 861) *Fethu'l-Kadîr* adlı eserinde belirttiğine göre Bakkâlî, *Kenz* sahibi (Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî ö. 710), Halvânî gibi âlimler, şafak kaybolmadığında yatsı namazının farz olmadığı yönünde fetva vermişlerdir. Onlara göre bu durum, dirseklerden iki kolu kesik adamın kollarını yıkama vucûbiyetinin sâkit oluşuna benzemektedir. Ancak İmâm el-Burhânî el-Kebîr, namazın farz olduğu fetvasını vermiştir. Ona göre bu meselede vakit, bir şeyin vucûbiyetinin alameti olarak belirlenmiştir. Vaktin yok oluşu bu şeyin yokluğunu gerektirir. Ancak bir konuda bir delilin yokluğu başka bir delilin hükmünün yok olmasını gerektirmez. Şöyle ki namaz konusunda İsrâ haberlerine baktığımızda namazın tüm insanlara bölge farkı olmadan günde beş kez farz oluşu kat'î bir şekilde sabittir.¹⁰¹

Mercânî'nin belirttiğine göre Zahîruddîn el-Merğînânî (ö. 619), Ferğana'dan Buhara'ya gelişinde bazı yerlilerin şafağın kaybolmamasına rağmen yatsı namazının sâkit olmadığını, böylece bu ibadetin yerine getirdiklerini görmüştür. Onları "Buhârâ'nın tembelleri" olarak adlandırmıştır. Bu olaydan sonra Serahsî ile görüşerek bu hususta onunla istişare etmiştir. Serahsî de buna bazı imamların cevaz verdiklerini söyleyerek, onları uyarmasını yasaklamıştır. Nitekim Serahsî bunu yapmakla onları tamamen namazdan soğutacağını düşünmüştür. Zira onlar, namazlarını hiç olmazsa bazı âlimlerin kılınmasına cevaz verdikleri vakitte eda etmektedirler.¹⁰² Hatta Mercânî "Buhârâ tembelleri" olarak nitelenen bu insanların sabah namazını güneşin doğuşu esnasında eda ettiklerini de nakletmektedir. Halvânî'ye onların bu vakitte namaz kılmalarını men edip

⁹⁹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 242.

¹⁰⁰ Mercânî, *Nâzûre*, s. 248, 312.

¹⁰¹ Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdilhâhid es-Sivâsî İbnu'l-Humâm (ö. 861/1457), *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, (Burhânuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebî Bekr el-Ferğânî el-Merğînânî'nin (ö. 593/1195), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî* eseriile birlikte), (tlk. ve trc. 'Abdurrazzâk Ğâlib el-Mehdî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003, I/225-226. Ayrıca bkz. Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nuceym (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matba'atu'l-İlmiyye, (b.y.) (t.y.), I/259; Fahrüddîn 'Usmân b. 'Alî ez-Zeylâ'î (ö. 743/1342), *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, Mektebetu İmdâdiye Multân, Pâkistân (t.y.), ss. 81-82.

¹⁰² Mercânî, *Nâzûre*, s. 289.

etmediği sorulduğunda, men edilmelerini yasakladığı cevabını verdiği rivayet edilmektedir. Halvânî onlara yasak konulursa namazı topyekûn kılmayacaklarını eklemiş ayrıca hadis ashâbının buna cevaz verdiğini de ifade etmiştir. Ona göre namazın bazı âlimlerin cevaz verdikleri bu vakitlerde kılınması, namazın tamamen terk edilmesinden evladır.¹⁰³ Mercânî'ye göre mezhebin üç büyük imamı ve İmâm Zufer'in açıkça yasaklamalarına rağmen güneşin doğuşu esnasında insanların namaz kılmasına cevaz verilmiş olması ihtiyaten şafağın hiç kaybolmadığı yerlerde yatsı namazının kılınabileceğine delildir. Ayrıca namazın farziyeti kat'î ve açık delillerle sabittir.¹⁰⁴

Mercânî'nin belirttiğine göre fukâhânın bir kısmı, şafağın en kısa zamanda kaybolması şartıyla, şafağın kaybolmasından önce de yatsı namazının kılınabileceğine dair hüküm vererek ictihâdda bulunmuşlardır.¹⁰⁵ Bununla birlikte Mercânî, *Fethu'l-Kadîr* ve başka kaynaklarda Halvânî, Bakkâlî, Merğînânî, es-Sadru'l-Kebîr vb. alimler şafağın kaybolmamasından ötürü yatsı namazının sâkit olduğunu düşündüklerini aktarmaktadır. Onlara nispet edilen bu görüş Mercânî'ye göre gerçeği yansıtmamaktadır. Onlardan gelen bu nakiller sıhhat açısından problemlili olup delilsizdir.¹⁰⁶

Ayrıca Mercânî hicri 310 yılında Bulgar diyarına gelen Bağdat elçisi Ahmed b. Fadlân (ö. 310 sonra) ve heyetinin yatsı namazının ıskatı konusunda hiçbir şey nakletmediğine işaret etmektedir. Bu heyette şeriat ve mühendislik dallarında ilim sahibi kimseler bulunduğu altını çizen Mercânî, Bulgar şehrinin coğrafi durumunun farkında olarak yatsı namazı konusunda bir şey söylemediklerini nakletmektedir. İslam'a yeni girmiş Bulgar ehlinin böyle önemli bir meselede ihmalkârlık göstererek fetva almaya gayret etmemeleri de pek düşünülemez.¹⁰⁷ Ayrıca onların yatsı namazının vucûbiyeti konusunda hiçbir şekilde şüpheleri yoktu. Mercânî, Ahmed b. Fadlân'la Bulgar'daki müezzin arasındaki diyalogunu aktarmaktadır. İbn Fadlân yatsı namazı için ezan beklerken bir ezan okunduğunu söyler. Ezanla birlikte dışarı çıktıklarında fecrin doğduğunu

¹⁰³ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 288-289.

¹⁰⁴ Mercânî, *Nâzûre*, s. 289.

¹⁰⁵ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 289-290.

¹⁰⁶ Mercânî, *Nâzûre*, s. 290. Ömer Nasuhî Bilmen de yatsı namazının kılınıp kılınmayacağı konusunda farklı görüşleri sergilemektedir. Ona göre namaz vakti girmemiş olan yerlerde o bölgenin ahalisine namaz farz değildir. Ancak bununla birlikte bu gibi yerlerdeki Müslümanlar da beş vakit namaz ile mükelleftir. Bu durumda bu ahali ya kaza eder ya da buldukları yere yakın bir beldenin namaz vaktiyle muamele ederler. Ona göre vakit, namazın bir şartı, bir sebebi, bir alametidir. Fakat namazın asıl sebebi hitabî ilâhîdir, niamî ilâhîyenin tevalisidir. Ona göre bu ihtiyata muvafık bir görüş olup İmâm Şâfi'î'nin de görüşüdür. Bilmen, ss. 105-106.

¹⁰⁷ Mercânî, *Nâzûre*, s. 292, 294.

gören İbn Fadlan müezzinden hangi ezanı okuduğunu sorar. Sabah ezanı okuduğunu söylemesi üzerine yatsının ezanını sorar. Müezzin “Biz yatsı namazını akşam namazı ile birlikte kılarız” diye cevap verir.¹⁰⁸

Mercânî'nin belirttiğine göre hicrî 1143 senesinde A'zam b. Abdirrahmân el-Bulğârî et-Tenkî yatsı namazı ile ilgili meseleyi ele alarak şöyle bir fetva vermiştir. Şafak kaybolduktan sonra yatsı namazı kılınacak kadar kısa bir müddet oluşursa namaz farz olur. Şafak kaybolmazsa veya yatsı namazı kılınacak kadar müddet oluşmazsa namaz sâkit olur. Nitekim ona göre sebep tahakkuk etmemiştir. Ancak bu âlim bu fetvasının devamında, bu fetvanın sıradan insanlar tarafından hoş karşılanmayıp alimleri farz olan bir ibadeti ıskat ettiler diye konuşacaklarından da korktuğunu belirterek böyle bir duruma düşmemek için yatsı namazının “vaktini idrak ederek kılınmamış son yatsı ve vitir namazını kılmak niyetiyle” kılınması gerektiğini söylemiştir. Bu fetvasının ardından da başka bir fetvasında ise yatsı namazının genel olarak farz olduğunu, şafağın kaybolmasının ise sadece bir alamet olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹

Bu bağlamda incelediği kaynaklar arasında Mercânî aşağıdaki *Elğâz, İbn Emîri'l-Hâc, el-Kâsımü'l-Cemâlî, Tecrîd, Hasbu'l-Muftî, Şeyhu'l-İslâm el-Hafîd, el-Vikâye, Sahîhu'r-Rivâye, el-Mecmu'u'l-Hânî, Tercemetu'l-Kenz, Hâşiyetu't-Tahtâvî, İbn 'Âbidîn, Tuhfetu'l-Ahbâr*'ı da zikretmektedir.¹¹⁰

Mercânî, yatsı namazının şafağın kaybolmamasına rağmen vâcib olduğunu söyleyen ulemanın isimlerini tek tek şu şekilde sıralamaktadır: Kâsım el-Cemâlî, İbn Emîri'l-Hâcc, 'Umer b. Nuceym, el-Kursâvî, Hasan el-Halebî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. İsmâ'îl et-Tahtâvî, Muhammed Emîn İbn 'Âbidîn, Murtedâ b. Kutluğuş el-Kazânî es-Semtî, Refik b. Tayyib el-Kursâvî, Ebû Sâlih Niyâzkûlî b. Şâh Niyâz el-Halcî, Abdullah b. Abdirrahmân b. 'Umer el-Mekkî Sirâcuddîn, Muhammed Şerîf b. İbrâhîm el-Birgevî, el-Emîr Haydar b. Ma'sûm el-Buhârî, Muhammed b. el-Huseyn el-Burundukî, Abdullah b. Yahyâ el-Curtuşî, Şâh Ahmed b. Refik es-Semâkî, Muhammed Emîn b. Seyfillâh es-Sabâvî, Hamza b. Mahmûd b. el-Huseyn el-Berzevî el-Haysûb, Muhammedyâr b. Abdillâh el-Hâcc, İshâk b. Sa'îd, Devletşâh b. 'Âdilşâh, Ni'matullâh b. Bektîmir es-Sallâcî, Şerefuddîn b. Zeyniddîn el-Esterlî, Muhammed b. Hamîd b. Murtedâ el-Kazânî, İbrâhîm b. Hûceş, fadl b. Seyfillâh el-Kizlevî, Abdusselâm b. Abdirrahîm, Sa'îd b. Ahmed eş-Şerdânî,

¹⁰⁸ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 295-296.

¹⁰⁹ Mercânî, *Nâzûre*, ss. 296-297.

¹¹⁰ Mercânî, *Nâzûre*, s. 324. Mercânî'nin istifade ettiği diğer eser ve yazarlar için bkz. Mercânî, *Nâzûre*, ss. 326-331.

Şemsuddîn b. Abdirraşîd el-Kaşkârî, Ebû Abdilhâlik A'zam b. Abdirrahmân et-Tenkî, Abdulvâhid b. Suleymân, 'Iyâd b. Zahîr el-Hucendî, Fahrüddîn es-Sûnî, Tâcuddîn b. Abdirraşîd el-İştirâkî, Alî b. Seyfillâh et-Tunterî, Abdullatîf b. Subhân el-Karcî, Hibetullâh es-Salavacî, Niyâz b. Bunyamîn el-Belhî.¹¹¹

Sonuç

Mercânî'ye göre beş vakit namazın tüm ümmete farz oluşu kat'î deliller ve yakîn burhanlarla sabit olup bu hususta herhangi bir şüphe yoktur. Ona göre bu konuyu izah için sözü uzatmaya da gerek yoktur. Zira kat'î delillerle sabit olan beş vakit namaz herhangi bir asırla veya bölgeyle sınırlanmış olmayıp sadece belirli vakitlere ayrılmıştır. Şafak kaybolmadığı için yatsı namazının farz olmadığına kâil olanların bu görüşlerinin sebebi ise Mercânî'ye göre, insanların usûl konularını ihmal ederek aklî ve naklî delillerin kaidelerini bilmemeleridir.

Mercânî'ye göre normal günlerde akşam namazının vakti hesaplanıp bu vakitlere bakılarak şafağın kaybolmadığı günlerdeki akşam namazı vakitleri belirlenmelidir. Ancak güneşin batmasıyla doğması arasında az bir zaman dilimi olması durumunda akşam, yatsı ve sabah namazları güneşin batması ve doğması arasındaki vakit içerisinde bölünerek eda edilmelidir. Eğer bu iki zaman dilimi arasında bu farzları yerine getirecek müddet olmazsa alametlere itibar topyekûn sâkit olur. Zarurî olarak namaz için gereken takdir edilerek namaz yerine getirilmelidir. Zira namazın farziyeti kat'î ve mutlak delillerle sabittir. Ona göre normal günlerde güneşin batmasından sonra şafağın kaybolmasına kadar olan bir müddet geçerse akşam namazının vakti çıkmış yatsı namazının vakti girmiş sayılır. Böylece her bir namazın kendine has ayırt edici bir vakti oluşmuş olur. Burada oluşan söz konusu şüphe "şafağın kaybolması" şartından neşet etmektedir.

Her ne kadar Mercânî, namazın insanlar için farz oluşunu fıkıh ve usûl açısından değerlendirirken üzerinde durduğu esaslardan biri, namazın farz olmasındaki hakiki sebebin Allah'ın verdiği nimetlere şükretme zorunluluğunun bulunmasıdır. Vakit, sadece bunları belirlemek için vardır. Ona göre Allah, vakitleri kullarına kolaylık olsun diye belirlemiştir. Allah'ın namazları vâcib kılması ise gaybî bir mesele olup akıl bunu tam anlamıyla idrak edemez. Vakit ise sadece bir belirleyici emare olarak konulmuştur. Fukahâ da vakti sebep olarak adlandırmışlardır. Usûlcülere göre ise vakit, ayırt edici alamet olup sebep değildir. O halde vakit sadece vucûbiyetin alametidir, gerçek illet ise Allah'ın nimetleridir.

¹¹¹ Mercânî, *Nâzûre*, s. 331.



KAYNAKÇA

- 'AYNÎ, Bedru'd-Dîn Ebî Muhammed Mahmûd b. Ahmed (ö. 855), *'Umdetu'l-Kârî Şerh Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 2009, I-XXV c.
- BÂCÎ, Ebu'-Velîd Suleymân b. Halef b. Sa'd b. Eyyûb (ö. 494), *el-Muntekâ Şerhu Muvatai Mâlik*, (thk. Mahmûd Şâkir), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrût 2005/1425, I-X c.
- BİĞİYEF, Mûsâ Cârullâh (ö. 1369/1949), *Uzun Günlerde Rûze*, Umid Tipografisi, Kazan 1911. (Musa Carullah Bigi, *Uzun Günlerde Oruç*, (Eseri sadeleştirerek dipnotlarla işleyen Yusuf Uralgiray), (m.y.) Ankara 1975.)
- BİLMEN, Ömer Nasuhi (ö. 1391), *Büyük İslam İlmihali*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1986.
- BUHÂRÎ, 'Alâuddîn 'Abdulazîz b. Ahmed (ö. 730), *Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1997/1418, I-IV c.
- CESSÂS, Ebû Bekr er-Râzî (ö. 370), *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, (Thk. 'Ismetullâh 'Inâyetullâh Muhammed), Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Dâru's-Sirâc, Beyrût, el-Medînetu'l-Munevvere 1431/2010, I-VIII c.
- CESSÂS, Ebû Bekr er-Râzî (ö. 370), Ahmed b. 'Alî er-Râzî (ö. 370), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, Mektebetu'l-İrşâd, İstanbul 1994/1414, I-IV c.
- DERDÎR, Ebu'l-Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1201), *eş-Şerhu's-Sağîr 'alâ Akrebi'l-Mesâlik ilâ Mezhebi'l-İmâm Mâlik*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhira 1986, I-IV c.
- DESÛKÎ, Muhammed b. Ahmed b. 'Arafa el-Mâlikî (ö. 1230), *Hâşiyetu'd-Desûkî 'ale's-Şerhi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1424/2003, I-VI c.
- FÂRİSÎ, 'Alâu'd-Dîn Ali b. Balabân (ö. 739), *el-İhsân bi-Tertîbi Sahîhi İbni Hibbân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1987/1407, I-IX c.
- GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505), *Kitâbu'l-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, ('Abdu'l-'Alî Muhammed b. Nizâmiddîn el-Ensârî'nin *Kitâbu Fevâtihi'r-Ruhumât*'ı ile birlikte)el-Matbaatu'l-Âmiriyye, Mısır 1322, I-II c.
- HURAŞÎ, Muhammed b. Abdullah b. 'Alî el-Mâlikî (ö. 1101), *Şerhu'l-Huraşî 'alâ Muhtasari Seydî Halîl*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrût 1427/2006,

I-VIII c.

- İBNU'L-HUMÂM, Kemâluddîn Muhammed b. 'Abdilvâhid es-Sivâsî (ö. 861/1457), *ŞerhuFethi'l-Kadîr*, (Burhânuddîn Ebu'l-Hasen 'Alî b. Ebî Bekr el-Ferğânî el-Merğînânî'nin (ö. 593/1195), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî* eserile birlikte), (tlk. ve trc. 'Abdurrazzâk Ğâlib el-Mehdî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1424/2003, I-X c.
- İBNU'N-NECCÂR, Muhammed b. Ahmed b. 'Abdil'azîz el-Futûhî el-Hanbelî (ö. 972), *Ma'ûnatu Uli'n-Nuhâ Şerhu'l-Munteha*, (Thk. Abdumalik b. Abdillâh Dehîş), Mektebetu Dâri'l-Beyân, Dimeşk 2007/1428, I-XII c.
- İBN HANBEL, Ahmed Ebû Abdillâh eş-Şeybânî (ö. 241), *el-Musned*, (Thk.Şu'ayb el-Arnaût ve 'Âdil Murşid), Muessesetu'r-Risâle,Beyrût 1417/1997, I-XXX c.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebî Muhammed Abdullâh b. Ahmed (620), *el-Muğnî ve's-Şerhu'l-Kebîr 'alâ Metni'l-Muknî'*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1984/1404, I-XIV c.
- İBN MUFLÎH, Ebû İshâk Burhânu'd-Dîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hanbelî (ö. 884), *el-Mubdi' Şerhu'l-Muknî'*, (Thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâ'îl eş-Şâfi'î), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1997/1418, I-VIII c.
- İBN NUCEYM, Zeynuddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 970/1563), *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, el-Matba'atu'l-'İlmiyye, (b.y.) (t.y.), I-VIII c.
- KANLIDERE, Ahmed, "Mercânî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX c.
- KARÂFÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs (ö. 684), *ez-Zahîre*, (Thk. Sa'îd Arab'), Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1994,I-XIV c.
- MERCÂNÎ, Şihâbuddîn (ö. 1307/1889), *Nâzûretu'l-Hak fî Fardiyyeti'l-'İşâ ve in lem Yeğibi's-Şafak*, Huzur Kitabevi, Kazan 2013.
- MERCÂNÎ, Şihâbuddîn (ö. 1307/1889), *Kitâbu Hizâmeti'l-Havâşî li-İzâhati'l-Ğavâşî*, Çirkov Matbaası, Kazan 1307.
- MERĞÎNÂNÎ, Burhânu'd-Dîn Ebi'l-Hasan 'Alî b. Ebî Bekr el-Ferğânî (ö. 593), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, Dâru'l-Arkam, Beyrût (t.y.), I-IV c.
- MEVSÎLÎ, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö. 683), *Kitâbu'l-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2004/1425, I-V c.
- MUBÂRAKFÛRÎ, Ebu'l-'Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm (ö. 1353), *Tuhfetu'l-Ehvazî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût
-

1995/1415, I-X c.

MUNÂVÎ, Muhammed 'Abdurraûf (ö. 1031), *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'î's-Sağîr*, Matba'atu Mustafâ Muhammed, Mısır 1938/1356, I-VI c.

MUNZİRÎ, Abdulazim b. Abdilkavî (ö. 656), *Muhtasaru Suneni Ebî Dâvud*, Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 2010/1431, I-III c.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Muhyiddîn b. Şeref (ö. 676), *Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Muhezzeb li'ş-Şîrâzî*, (Thk. Muhammed Necîb el-Mutî'î), Mektebetu'l-İrşâd, Cidde (b.y.), I-XXIII c.

PAÇACI, İbrahim, *Akşam Namazı Vaktinin Çıkışı ve Yatsı Namazı Vaktinin Giriş ve Çıkışı*, Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı-V, İbadetler ve Aile Hayatı ile İlgili Bazı Meseleler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012, ss. 169-188.

SACİT Özdemir, İLHAMÎ Aşikkaya, "İmsak ve Tan Vakitlerinin Gözlemsel Yolla Tespiti", *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı: II, Yıl: 2016, ss. 31-42.

SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmâ'îl (ö. 1182), *Subulu's-Selâm Şerhu Bulûğî'l-Merâm*, (Tlk. Muhammed Nâsîru'd-Dîn el-Elbânî), Mektebetu'l-Me'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', Riyâd 1427/2006, I-IV c.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl (ö. 490/1096), *Kitâbu'l-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 1989/1409, I-XXXI c.

SİCİSTÂNÎ, Suleymân b. el-Eş'as (ö. 275), *Sahîhu Suneni Ebî Dâvud*, Dâru Ğırâs, Kuveyt 1423/2002, I-XI c.

ŞEYBÂNÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Hasen (ö. 189/805), *Kitâbu'l-Asl, el-Ma'rûf bi'l-Mebsût*, (tsh. ve tlk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî), 'Âlemu'l-Kutub, Beyrût 1990/1410, I-V c.

TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmalik el-Urdî el-Hacerî el-Mısırî (ö. 321), *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1427/2006, I-III c.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer (ö. 791), *et-Telvîh ilâ Keşfi Hakâiki't-Tenkîh*, (Sadruşşerî'a'nın *et-Tavdîh Şerhu't-Tenkîh* adlı şerhi ile birlikte), (Thk. Muhammed 'Adnân Dervîş), Dâru'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, Beyrût (t.y.), I-II c.

TİRMİZÎ, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sûre (ö. 279), *Sunenu't-Tirmizî veHuve'l-Câmi'u's-Sahîh*, (Thk. Abdulvehhâb Abdullatîf), Matba'atu'l-Medenî, Kâhira 1384/1964, I-V c.

TİRMİZÎ, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sûre (ö. 279), *el-Câmi'u's-Sahîh ve Huve Sunenu't-Tirmizî*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Matba'atu

THE EVALUATION OF THE THEORY OF SHIHÂBUDDÎN AL-MARDJÂNÎ AND THE PROVISION OF THE 'ISHAA PRAYER IN THE REGIONS WHERE DAWN IS NOT LOST

© Said Ali KUDAYNETOV^a

Extended Abstract

Since the early period, many works have been dealt with on the subject of praying, which is considered to be one of the basic worships of Islam, and countless judgments have been made on this issue. In this context, especially in the regions where the dawn is not lost, there is no information about the 'ishaa prayer in the classical sources of the early period. As a matter of fact, this issue did not constitute a current place in the reality of that period. In later periods, with the spread of Islam, some provisions began to emerge on this subject. For it is unthinkable that an important issue such as prayer worship remains unanswered, the issue of dawn had started to be updated due to geographical reasons.

In the northern countries, such as Tatarstan, the dawn was an important issue for the dawn does not disappear in the long days. Thus, the native Islamic scholars gave *fatwas* by evaluating their views on Islamic law. Shihâbuddîn al-Mardjânî, who lived in the region in the nineteenth century, dealt with this subject and produced a separate work on this issue, which is named as "*Nâzûretu'l-Hakk fî Fardıyyeti'l-'İşâ ve in lem Yeğibi's-Şafak*". In the words of Mardjânî, there are discussions in the works that emerged only after the sixth century. In previous works, there are some information based on *hadiths* about dawn.

In our study, after giving general information about the sun dawn, Mardjânî's main topic of discussion is the information about the provision of the 'ishaa prayer in case if the dawn is not lost. While discussing classical

^a PhD. Student., Ankara University, sakudaynetov@gmail.com

sources, Muhammad al-Shaybâni's Kitâbu'l-Asl, Sarahsî's Kitâbu'l-Mabsût, al-Hidâya Sharhu Bidâyati'l-Mubtadî by Margînânî, Cassâs 'Sharhu Muhtasari't-Tahâvî, Navavî's Kitâbu'l-Mecmû', Sharhu'l-Muhazzab li's-Şîrâzî, Karâfî's az-Zahîra, Dasûkî's Hâshiyatu'd-Dasûkî 'ala'sh-Sharhi'l-Kabîr, Ibn Kudâma's al-Muğnî ve'sh-Sharhu'l-Kabîr 'alâ Matni'l-Mukni', Zarkashî's Sharhu'z-Zarkaşî 'alâ Muhtasari'l-Hirâkî and the other sources of Hanafî, Shâfi'i, Malikî and Hanbalî madhhabs are put account to give information about the topic. In this context, there is a discussion of what is the dawn which causes only the time of the prayer. When we look at the majority of the evidence, it turns out that the dawn is red. However, these sources do not include the main controversy regarding the dawn by which ishaa prayer has entered.

In our study, we tried to reveal the evidence that Mardjânî gives about prayer and its importance in general. In addition to emphasizing the importance of prayer, Mardjânî claimed that those who canceled the 'ishaa prayer because of the absence of the time would have opposed the evident texts and the exact provisions of the Qur'an. Mardjânî supports his view not only with verses but also with authentic narrations from the Prophet. Moreover, Mardjânî strengthened his view by a dialogue between Ibn 'Abbâs and Nâfi' al-Azraq, narrated by Abdurrazzâk, Ibn Djarîr, Ibn al-Munzir, Ibn Abi Hâtim, Tabarânî, al-Hakim and Abi Razîn. Mardjânî explains the meanings of some concepts such as dawn, *zawaal* and time in order to base the subject and thus tries to prove its opinion more strongly.

According to Mardjânî, the issue of dawn in the *hadiths* does not mean the requirement of entering the time of 'ishaa prayer. In his opinion, there are two situations in this matter. According to the first, the setting of the sun and the disappearance of the dawn are not the requirements for the expiration time of the evening prayer and the time of the 'ishaa prayer. Here only the disjunctive duration between the two periods can be seen as the condition. The second case is that it is not right to consider the disappearance of the dawn when it comes to the time of 'ishaa prayer when we look at all the narratives and external evidences mentioned in this matter. Moreover, when we look at similar events, this portent is not a requirement for the entry and expiration of the prayer time. For example, for the time of the 'ishaa prayer and the time of the afternoon prayer to come, it cannot be necessary to have a shadow of one or twice the length of the object because it cannot be realized in closed or cloudy weather. What is essential here is to appreciate the differential time. In the same way, the fast of a fasting person and the prohibition of eating and drinking are not the requirements for the evening

and morning prayer. In addition, Mardjânî uses the *Dajjal hadith* which is an interesting narrative on this subject as evidence. Namely, the Companions asked the Prophet how long the Dajjal would remain in the world. The Prophet said: "Forty days, one day like a year, one day like a month, one day like a week, and the rest of his days like your days." They asked the Prophet if only one prayer was enough when a day was like a year. "No, make an estimate of time," he commanded. One of the Tatar scholars, Musa Jarullâh, also cited this hadith as evidence and argued that such a case should be appreciated. He stated that the sunrise and sunset are not acceptable in the necessity of prayer for the five-time prayers.

One of the most powerful foundations of Mardjânî on this subject is his explanations in terms of *usûl-i fiqh*. According to him, it is possible that *khavar-i wâhid* and *qiyâs* can explain the *mucmal* of the Qur'an. However, it cannot allocate the general expressions and not restrict the absolute states. Because of this, Mardjânî does not allow the revelation of absolute and definite verses with uncertain hadiths. According to him, the fact that prayer is five times is fixed with absolute evidences. However, the beginning and end of these times were determined in the following periods. The issue of the disappearance of dawn is a subject that is fixed by *hadiths*. Obviously, *khavar-i wâhid* does not mean certainty in terms of both steadiness and indication. In addition, Mardjânî evaluated the *fatwas* mentioned in this study.

Thus, Mardjânî tries to reveal the real reason why prayer is obligatory for people. According to him, the real reason is the blessings given by Allah and the obligation to be thankful for these blessings. Time has been put by Allah only for a convenience for His servants to determine them. According to him, the reason why prayer is obligatory cannot be understood through mind. The time is considered reason by Islamic jurists being a decisive sign. The proceduralists in Islamic law see the time as a distinctive sign. In this way, according to Mardjânî, time is the sign of the obligation of prayer, and the true cause is the blessings of Allah.

Keywords: Islamic Law, Mardjânî, Nâzûratu'l-Hakk, 'Ishaa Prayer, Usûlu'l-Fikh, Ijtihâd.

